

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA KOMPARATIVNU KNJIŽEVNOST I
BIBLIOTEKARSTVO

LIK TALA U ISTOIMENOJ TV- SERIJI DERVIŠA SUŠIĆA

- Završni magistarski rad -

Student:

Sušić Mustafa

Broj indeksa: 2588/2016

Mentor:

Prof. dr. Almir Bašović

Sarajevo, novembar 2019. godina

Sadržaj

Uvod.....	1
Tale u usmenoj književnosti.....	5
Tale u književnosti Derviša Sušića.....	14
Lik Tala u istoimenom TV-serijalu.....	21
Prva epizoda.....	23
Druga epizoda.....	27
Treća epizoda.....	29
Četvrta epizoda.....	32
Peta epizoda.....	35
Šesta epizoda.....	40
Sedma epizoda.....	44
Osma epizoda.....	46
Zaključak.....	55
Bibliografija.....	57

Uvod

Derviš Sušić rođen je 3.juna 1925. u Vlasenici, gdje je završio osnovnu školu. U Tuzli upisuje i završava gimnaziju, a zatim Učiteljsku školu u Sarajevu. Za vrijeme Drugog svjetskog, rata Sušić se priključuje partizanima. Napušta okupirano Sarajevo i sa grupom drugova iz Gajretovog internata u februaru 1942. godine, dolazi u Foču i biva raspoređen u Prvu proletersku brigadu. Predratne, ratne i poslijeratne prilike ostavljaju dubok trag na djela Derviša Sušića. Nakon rata radio je kao učitelj u Srebrenici i Tuzli, zatim bio novinar "Oslobođenja", "Zadrugara", povremeno saradnik drugih listova, dramaturg i kućni pisac u Narodnom pozorištu Tuzla, te upravnik Narodne biblioteke u Tuzli i društveno politički radnik u Sarajevu. Najvažnija djela su mu: "Ja Danilo", "Uhode", "Pobune", "Hodža Strah", "Nevakat", "Čudnovato", a od dramskih tekstova najznačajniji su: "Ja Danilo", "Jesenji cvat", "Veliki vezir", "Teferič", "Posljednja ljubav Hasana Kaimije"... Kada je u pitanju film i televizija, Sušić je napisao scenario za igrani film "So", i scenarije za filmove "Stijena" i "Bijeg", kao i scenarije za tv-serije: "Odbornici" (6 epizoda) i "Tale" (8 epizoda).

Bio je redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Derviš Sušić je dobitnik Dvadesetsedmojulske nagrade, Nagrade ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a. Umro je 1.septembra. 1990. u Tuzli, a sahranjen je na groblju Bare u Sarajevu.

Biblioteka u Tuzli u kojoj je Sušić bio upravnik, od 4. aprila 2002. godine nosi njegovo ime: Javna ustanova narodna biblioteka „Derviš Sušić“. O značaju Derviša Sušića pisali su mnogi naši autori. Kako to sažeto kaže Alija Pirić:

Sušić je jedan od rijetkih naših pisaca za kojega samo na osnovu čitanja jedne njegove pripovijetke možemo kazati da se radi o velikom piscu. Dovoljno je pažljivo iščitati samo jednu njegovu pripovijetku da vas posve uzme onaj eros vrsnog pripovjedača koji snažno emanira viziju bosanskog čovjeka i bosanskog svijeta kao naročitog pandemonijuma sa osobenim duhom i kulturom.¹

Ovaj rad se bavi likom Tala u TV-seriji "Tale". Da bi se jasnije shvatila konstrukcija lika i uloga koju taj lik ima u TV-seriji, prvo će se razmotriti njegovo mjesto u usmenoj književnosti, a potom u književnim djelima Derviša Sušića, jer je

¹Pirić Alija, Arheologija teksta, DES Sarajevo, 2010. godina, 74. stranica.

Tale iz TV-serije tipični primjer Bosanca koji se nalazi u raskoraku između tradicije i ideologije. Tale iz TV-serije je u jednu ruku zarobljenik i tradicije i ideologije.

Ovdje se ne misli samo na psihički i intelektualni aspekt zarobljavanja, već se misli i na doslovni, fizički aspekt, zbog toga što je radnja serije smještena u vremenu i prostoru u kojem zarobljavanje nije bilo neuobičajeno. Ujedno postoje i naznake psihičkog zarobljeništva Tala u okvirima tradicije, o kojima će kasnije biti više riječi. Ipak, Tale je kao lik u psihičkom smislu slobodan, on nudi sliku čovjeka koji u jednom teškom vremenu zbog svog slobodnog duha i pravičnog promišljanja često dolazi u sukob sa nadređenima i sa okolinom.

Analiziranje Tala kao epske ličnosti predstavlja sami početak ovog istraživanja i osnovu za kasnije razmatranje. Naime, Tale je atipičan epski lik i na izvjestan način takav ostaje do danas u svim formama koje se njime bave. U odnosu na tradiciju, ovdje će se koristiti distinkcija između junaka i lika, jer u ovom radu u kojem je Tale glavni predmet istraživanja treba naglasiti da je pojam "lik" shvaćen općenito, kao ličnost u književnom svijetu i svijetu filma, odnosno televizijske serije. S druge strane, pojam "junak" ćemo shvatati kao lik u epskoj pjesmi, dakle prije Sušićevog književnog oblikovanja tog lika.

Kao atipičan lik, Tale je bio inspiracija za nekolicinu Sušićevih djela, koja će se ovdje također uzeti u obzir. U svim Sušićevim djelima Tale i dalje ostaje vezan za tradiciju iz koje je preuzet, ali ga kao narodnog junaka Derviš Sušić povezuje i sa svakodnevnicom u kojoj je živio i pisao. Književno stvaralaštvo Derviša Sušića nastaje u jednom postratnom i ideološki opterećenom periodu, koji je u potpunosti obilježen okvirom vladajućeg komunističkog sistema. Sušiću Budalina Tale najviše pomaže prilikom slikanja tog stanja u Bosni i Hercegovini. Naime, on Tala uvodi u svoju pripovijest, a kasnije i u dramski tekst o Hasanu Kaimiji te tako čuvenog epskog junaka reinterpreтира u skladu sa novim okolnostima i mijenja onu vizuru prošlosti prikazane u epskim pjesmama. Sušić je kroz analizu ne samo društvenih i historijskih prilika u tadašnjoj državi, nego i kroz analizu temperamenta i naravi naroda slutio da će Tale biti dobar ilustrator društvenog stanja i vrelo inspiracije za generacije pozorišnih i filmskih stvaralaca koji dolaze. Stoga bi danas bavljenje i ovim likom i Sušićevim djelom moglo pomoći da podsjetimo na potencijal ovih djela. Jer, kako to kaže Dževad Karahasan:

Iako je doživio brojna izvođenja svojih dramskih tekstova, ipak, dramski opus Derviša Sušića, još i manje vrijedne dramatizacije njegovih romana (naprimjer romana *Hodža strah*) nisu, u mjeri koliko objektivno svojim dramskim potencijalom zavređuju, prisutne danas na našim scenama. Posebno je to nelogično u svjetlu postignutih uspjeha predstava sazdanih na tekstovima ovog bosanskohercegovačkog pisca, koji je redovite punio gledališta naših teatarara... U svakom pogledu, značajan opus Derviša Sušića i ovim autorovim, krajnje rigoroznim izborom, svjedočiće o svojim vrijednostima, koji nisu tek za juče i danas... Na ljudima od teatra je da ovu tezu sutra i potvrde!²

Lik Tala u istoimenoj TV-seriji Derviša Sušića kojim se bavi ovaj rad jeste samo jedan od aspekata koji nam danas mogu osvijetliti i odnos prema tradiciji i odnos prema raznim ideologijama. Mnogi likovi Derviša Sušića u sebi nose izvjesnu notu pobune, a zanimljivo je da su gotovo svi njegovi junaci svjesni svoje bosanske pripadnosti koja im je ujedno i ponos i prokletstvo, jer je Bosna zemlja u koju tuđe vojske dolaze i iz odlaze, zemlja u kojoj se krv proljeva i zemlja koja se uvijek nalazi na putevima velikih ratova i ratnih planova.

U sklopu bošnjačkog književnog stvaralaštva, upravo je Derviš Sušić bio onaj autor koji je svojim književnim radom nagovijestio konačno raskidanje sa estetikom koju je kao imperativ nametao dati društveni sistem kroz svoje ideološke okvire. Zahvaljujući negativnom iskustvu svoga junaka Danila Lisičića, Sušić stvara novu prizmu posmatranja svijeta oko sebe, te preko autoironijskog humora de facto ismijava sistem koji je dotad zahtijevao samo idealizaciju i odu svome savršenstvu. Danilo će preko svojih ironičnih monologa, po prvi put glasno i podsmješljivo progovoriti o paradoksim društvenog sistema koji ga vitla u vrtlogu vremena. Iako je to još uvijek junak koji vjeruje u osnovne postulate zadane ideologije, ipak je to junak koji iz te iste ideologije crpi negativna iskustva i tako ironizira ideje koje su u praksi neostvarive.

Upravo je humor koji se manifestuje kroz samoironiju Sušićevo najjače spisateljsko oružje, ali je i taj isti humor najbezbolnija vrsta ideološke pobune, koja se uvijek može oprostiti od strane čuvara zadatih vrijednosti.

Amra Memić smatra da ovaj put postepenog oslobađanja od šabloniziranih okvira sorealističke književnosti jeste ono što je otvorilo horizonte stvaraocima ka

²Karahasan Dževad, *Dramatizirana historija (Derviš Sušić, Posljednja ljubav Hasana Kaimije, Narodno pozorište, Tuzla)*, U: Bošnjačka književnost u književnoj kritici knjiga V, stranica 372.

težnji da se potpuno oslobode i da dođu do onog nivoa kada ideologija više neće ugnjetavati estetiku, te će biti slobodni da kritikuju ne samo praksu, nego i ideje. Ona kaže: *Osim Derviša Sušića, pioniri koji su krčili put slobode bošnjačkoj književnosti su i Skender Kulenović, Meša Selimović, Mak Dizdar i Nusret Idrizović.*³

U jednom razgovoru za TV Sarajevo krajem šezdesetih godina prošlog stoljeća Sušić upućuje na afirmaciju književnosti Bosne i Hercegovine, pa kaže:

A to šta mislim o životu... O njemu u meni, o meni u njemu. Pa, treba malo pogledati u one vode, pa upitati njih. Jer one pronose vrijeme, a vrijeme ljude i gradove. Pa sve to skupa oni natalože na onim svojim ušćima povijesti i zaborava. Tamo se sliježu ljudske sudbine. Iza čovjeka ostane neka krpica dobrog djela, stih neki, most, podvig obraza, milosrđa, hrabrosti, pa i to na kraju prekrije vrijeme i odnesu te iste vode ka velikim ušćima. A čovjeku, nekim grdnom slučajem bačenom u vasionu, na ovu zemljicu ne preostaje ništa drugo, nego da se i tom vremenu i tim vodama, tim maticama uprkos bori za bolje, živi za ljepše i da taj svoj ljudski barjak pronosi sa što više ponosa, jer po mom mišljenju, nade ima samo uzvodno od datog.⁴

³Memić Amra, Dramski opus Derviša Sušića (između ideologije i estetike; od kanonskog, preko politradicijskog do postkanonskog kulturalnomemorijskog makromodela)

⁴Internet izvor: <https://www.youtube.com/watch?v=oepj127YbLg>

I

Tale u usmenoj književnosti

Budalina Tale nastaje unutar bošnjačke usmene epike kao svojevrsna suprotnost karakterističnom epskom junaku. On je poznat i kao Od Orašca Tale i Ibrahim Tale, a njegovoj ekspanziji je doprinjela i historijska ličnost Tala Ličanina, poznatog buntovnog Krajišnika koji je kod Banja Luke poginuo 1637. godine. Nastanak Budaline Tala se dovodi u vezi sa čaušem svatovskog veselja, a njegov izgled je usmenom pjesniku dao bazu za građenje junaka iz kojeg je progovorio prosti čovjek iz naroda koji stoji sa obje noge na zemlji i nije klasični epski junak. Almir Bašović u svom tekstu „Tijelo i granica“ piše:

Šta je to toliko neobično kod Budaline Tale? Možda je neobično da u epskom svijetu imamo junaka koji se imenuje kao Budalina? Ili je neobično to da lik sa najnižim mogućim socijalnim statusom zaslužuje prisustvo u epu? Ili smo, ipak, navikli na to da karakterističnim predstavnicima epskih junaka smatramo nasmrt ozbiljne junake nacionalnoideologiziranih epova?⁵

Već svojim imenom i nadimkom “Budalina”, Tale se razlikuje od drugih junaka te on, kako navodi Rašid Durić, kao harlekin i vjetrogonja koji iznad svega voli šalu “odstupa od klišeja naše epske pjesme” i ponaša se često antiepski.⁶ U svom radu “Tale Ličanin - epski junak i vedri antijunak”, Hatidža Krnjević u antipoziciju samog naslova stavlja glavne osobine Tala Ličanina. Naime, on ima “inadžijsku prirodu”, ne posjeduje epske atribute kao što su odjeća, oružje, konj, porijeklo, a prati ga nedostatak epskog patosa. Krnjević smatra da je Tale primjer parodijskog odnosa prema okolini.

Mirsad Kunić naglašava važnost pjesme “*Budalina Tale dolazi u Liku*”, pjesme u kojoj se Tale prvi put pojavljuje. O tome on piše:

Ona donosi Talino prvo pojavljivanje, za njega tu niko ne zna, svi ga prvi puta vide. Glumac Osman-aga i njegovi junaci gledaju ga, “a poznati ne mogu”. Tale želi stupiti u dijalog sa nepoznatim junacima, prvi progovara, prvi naziva selam. Želi se nametnuti kao ravnopavan sagovornik i izboriti za pravo glasa, za svoju riječ. Međutim, u prvi mah, niko mu ne uzvraća.⁷

⁵Bašović Almir, *Tijelo i granica*, stranica 4.

⁶Durić Rašid, *Epski junak Budalina Tale*, Bošnjačka književnost u književnoj kritici, knjiga II, 418. stranica

⁷Kunić Mirsad, *Teme iz usmene književnosti (o usmenosti pismom)*, Tuzla 2017. godina, 82. stranica

Postavlja se pitanje zašto junaci u prvi mah ne uzvraćaju pozdrav Talu. Logičan odgovor je zato što Tale odijelom, konjem i oružjem odudara od Osman-age i njegovih junaka. Jedino Bunićanin Mujo uzvraća pozdrav Talu i na taj način Tale dobija šansu koju će kasnije obilato iskoristiti:

Diže glavu Bunićanin Mujo,
On se s njime za zdravlje upita:
Jesi'l zdravo, turska golotinjo?⁸

Tale se protiv "junaštva" onih koji su ga ignorirali izborio svojom upornošću za dobijanje glasa, navodi Kunić, i dodaje da je kroz posljednji svoj neverbalni iskaz u dokazivanju hrabrosti, odlazak do kule Smiljanić Tadije i krađe njegove sestre, ušao u dijalog sa sebi ravnima i više nikad nije izašao iz tog dijaloga, niti iz usmene književnosti.⁹

Dakle, Budalina Tale je u monotoni epski svijet unio nove boje i novi glas bez kojeg se u daljnim godinama neće moći zamisliti krajiško vojevanje. On se nikada nije utopio i prilagodio epskom svijetu, nego je zauvijek ostao dosljedan sebi i do kraja je pričao jednu novu, originalnu i drugačiju priču.

Talina vanjština je uvijek u suprotnosti s uobičajenom epskom vanjštinom. U pjesmi "*Ropstvo kadune Cerić Ali-bega*", opis Tala je drugačiji nego u pjesmi "*Budalina Tale dolazi u Liku*", ali je i dalje u koliziji sa standardiziranim izgledom epskog junaka.¹⁰

Da kakav je, Bog ga nagrdio.
Žuto kljuse, ljudurina gruba,
A na njemu loše odijelo.
Kroz čizme mu propanule pete,
Kroz čakšire ispala koljena,
Kroz dolamu lopatice vire,
A kroz kapu perčin ispanuo.
Na kulašu uzde ni julara,
Đavo odn'o, sedla ni samara.
Sve mu travu oko puta pase.¹¹

⁸ Budalina Tale dolazi u Liku, U: Buturović Đenana, Antologija bošnjačke usmene epike, Alef, Sarajevo, 1997. godina, 432. stranica

⁹Kunić Mirsad, Teme iz usmene književnosti (o usmenosti pismom), Tuzla 2017. godina, 82. stranica

¹⁰Kunić Mirsad, Teme iz usmene književnosti (o usmenosti pismom), Tuzla 2017. godina, 89. stranica

¹¹Hormann II 1996: 725-726

Talinu iskrenost i prostodušnost vidimo u pjesmi “*Budalina Tale dolazi u Liku*”. Iako se svojski trudio da postane dio junačke družine i da bude ravnopravan sa njima, ali ne zahvaljujući svom porijeklu, nego zahvaljujući britkosti svoga uma i svojoj hrabrosti, Tale ipak zadržava dozu iskrenosti u svom nastupanju prema vanjskom svijetu. Nakon što ga je Osman-aga konačno prihvatio takvog kakav jeste, pitao ga je, po epskom adetu:

kog si soja, kakva si plemena,
kako li te po imenu viču¹²

Tale, pak u svom stilu i na sebi svojstven način kazuje sljedeće:

s bliza nisam, ja sam izdaleka,
izdaleka od Orašca grada,
sa Basače iznad Ibrinovca,
a ja soja ne znam ni plemena,
već što mene po imenu viču:
men' je ime Budalina Tale¹³

Kunić navodi da je Budalina Tale karnevalski junak. Naime, pod karnevalizacijom života Mihail Bahtin podrazumijeva “sav bogat i raznolik narodno-praznični život srednjeg vijeka i epohe renesanse u njegovim osnovnim odlikama”¹⁴, a ta karnevalizacija je zapravo bila odgovor srednjovjekovnog i renesansnog čovjeka na ozbiljnost i sumornost svog vremena. Prema Kuniću, karnevalizacija kao književno teorijski pojam je sasvim primjenjiva i na lik Budaline Tale, koji živi i radi u potpuno drugačijem vremenu i prostoru. Naime, dva različita svijeta, *kulturološki i vremenski udaljena, jedan srednjovjekovni kršćanski i drugi bošnjačko-epski, vrlo slični jedan drugome. Slični su po svojoj zatvorenosti, ozbiljnosti, dovršenosti i okrenutosti ka onome gore.*¹⁵

Kako u djelu *Teme iz usmene književnosti* navodi Kunić, zahvaljujući Talu Ličaninu Krajina i Lika su bile epsko bojište, a u isto vrijeme i renesansni trg i pozornica za Talino predstavljanje. Zahvaljujući svom geografskom položaju Lika se naslanja na Jadran tj. na Mediteran, a to područje je zapravo kolijevka renesanse.

¹² Budalina Tale dolazi u Liku, U: Buturović Đenana, Antologija bošnjačke usmene epike, Alef, Sarajevo, 1997. godina, 434. stranica

¹³ Isto

¹⁴ Bahtin Mihai, Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg veka i renesanse, Beograd 1978. godina, 235. stranica

¹⁵ Kunić Mirsad, Teme iz usmene književnosti (o usmenosti pismom), Tuzla 2017. godina, 93. stranica

Vedri duh Mediterana, odnosno renesansa, zapljusnula je prostor Like i Krajine i na taj način je taj duh došao u dodir s Talom. Istovremeno njegovu zabavnu i ujedno antiepsku dimenziju je moguće posmatrati i kao rezultat razvoja likova unutar bošnjačkog epskog svijeta. Kunić smatra da je Tale vrlo zahvalan lik za kreativna književna čitanja, on u sebi “sadrži energiju za stvaranje daljih tekstova”. “Nažalost, osim Sušičeve priče *Kaimija* i Horozevićevog *Imotskog kadije*, nije nam poznat više nijedan primjer metanrativne “upotrebe” ovog lika. Budalina Tale, kao naglašeno potentan lik, čeka svoje daljnje metaopise i nove metakreacije. Ali, to su već nove teme i novi pristupi te, svakako, nova i drugačija čitanja.”¹⁶

O ovom junaku pisao je i Branko Ćopić:

U Krajini se oduvijek ratovalo, ništa nije bilo sigurno, pa su se ljudi šalili i sa životom i sa smrću. Nije slučajno tamo rođen Budalina Tale, odatle je i David Štrbac, pa i moj Nikoletina... Osim toga, preko Like i ovamo je stizala mediteranska vedrina, a i Krajišnici su silazili u Kotare ravne... On (Budalina Tale) je jedini junak koji nije u srmi i kadifi, to je predstavnik neuništivog njegovog veličanstva običnog naroda; ujedno on je jedini ratnik koji je i narodni šaldžija. To je naš Don Kihot, samo što je ovaj živio u oblacima, a naš Tale je vazda bio na zemlji...¹⁷

Dakle, skoro svaka deskripcija našeg junaka se završava njegovim unutrašnjim opisom. U većini slučajeva nailazimo na informaciju više koja nam govori o karakteru i psihologiji Budaline Tala. Krajiška teška narav jednog prznice začinjena pasjalukom je česta osobina koja ide uz antiepsku vanjštinu ovog junaka. Tale Ličanin svojom pojavom izaziva nelagodu kako kod saboraca i zemljaka, tako i kod neprijatelja. Naime, on na sve uvijek ima spreman odgovor, a iz njega često progovara narodna mudrost. Hatidža Krnjević navodi:

Ali narodna poezija i govor kraja u kojem se rodio i ratovao ovaj junak ne može se zamisliti bez nadimka; Zadrikapa i Zametnikavga unose ton veselosti u ozbiljnu epsku situaciju i jednim potezom ocrtavaju prgavu prirodu ratnika koji se kriju iza slikovitih nadimaka. Za razliku od epskog junaka, Tale je nezatnog porijekla, ali, i to je najljepše, on do porijekla i ne drži. Njegovo rođenje nije mit, kao što je slučaj sa gotovo svakim viđenijim epskim junakom. O porijeklu Tale govori bez stida,

¹⁶Kunić Mirsad, Teme iz usmene književnosti (o usmenosti pismom), Tuzla 2017. godina, 113. stranica

¹⁷Intervju Branka Ćopića sarajevskoj reviji Svijet od 23. aprila 1971., br. 673, 7.

ali i bez ponosa, svodeći ono što je u epici uzus na nivo slučajnog i beznačajnog.¹⁸

U usmenoj književnosti Tale je junak koji pokazuje spremnost da se bori bez obzira na činjenicu da li ga očekuje pobjeda ili poraz. Ipak, on boj započinje neozbiljno, kao u šali. On se šali u svakoj situaciji u kojoj su klasični epski junaci smrtno ozbiljni. Hatidža Krnjević ističe da Budalina Tale opominje kako je ljudska smjelost daleko iznad porijekla, soja, imena i položaja. Njegovo viteštvo je u njegovoj hrabrosti, a smjelost Tala Ličanina isključuje svaki dekor i nakićenost u onom smislu u kojem je to uobičajeno kod epskog junaka. Ipak, Krnjević naglašava da je Tale svjestan utiska koji ostavlja te da njegov izgled i oružje, istaknuti kao nešto negativno, imaju snažno psihološko djejestvo. *Na kontrastu spoljašnjeg izgleda i hrabrosti ljudskog čina izgrađen je ovaj nezaboravni junak muslimanske i naše narodne epike.*¹⁹

Hatidža Krnjević smatra Tala za antijunaka tj. za negaciju epskog junaka. Poblize objašnjavajući, ona smatra da je Budalina Tale osobit epski junak izvan šablona i da on svjesno zanemaruje vanjska obilježja ili ih karikira na račun suštinskog. Tale kao epski junak je složena ličnost. Rašid Durić je primijetio zanimljivu stvar u vezi sa Talovim imenom, konstatirajući da se ovaj junak po imenu i prezimenu razlikuje od svih likova naših nacionalnih epskih poezija. Durić dodaje da je etimologijski porijeklo imena Tale naš hipokoristik arapskog izvora od imena Tahir, Talaz, sa značenjem čovjeka lijepa i svijetla lica.²⁰ Nadimkom Budalina, naš junak umiruje protivnika, te ga savladava na najbolji mogući način i pobjeđuje svojom lukavošću. Niti u jednoj epskoj pjesmi Tale nije učinio ništa da bi opravdao ovaj nadimak. Tale nije blesav niti budalast, on jednostavno kazuje onako kako jeste, i gdje treba i gdje ne treba, i možda je upravo zbog toga dobio taj nadimak "Budalina".

¹⁸Krnjević Hatidža, Tale Ličanin - epski junak i vedri antijunak, Bošnjačka književnost u književnoj kritici, knjiga II, 405. stranica

¹⁹Isto, 409. stranica

²⁰Durić Rašid, Epski junak Budalina Tale, Bošnjačka književnost u književnoj kritici, knjiga II, 418. stranica

U epskoj tradiciji postoji izreka koja karakterizira junaka Tala: “što god reče budalasti Tale, to će reći svi po Lici Turci”.²¹ Izreka je nastala iz velikog poštovanja niza junaka prema Tali kao čudaku i osobenjaku. Njegove zabavne šale, podmetanja i psovke vole svi, pa čak i oni pogođeni njegovim britkim umom. S druge strane, Tale u epskoj pjesmi je prije svega veoma dobar drug, pouzdan prijatelj i veliki junak.

Tale Ličanin na glavi nosi uvijek naherenu kapu kamilavku, napravljenu od kože jazavca, a ako se desi da ova kapa spadne u nekom ljutom okršaju, Budalina Tale na glavu stavlja neki stari fes kroz koji mu kosa viri. Ovaj neuredni junak sa svojim stilom odijevanja i poznatom toljagom drenovačom uz osmijeh podstiče drugove na okršaj, a ujedno svojom pojavom izaziva smijeh.

Napred Tale jaše na kulašu,
Poredi mu uskok - Rade mali,
Među se su jarca oborili,
Tale mihu dere na nožicu,
A Radovan mihu na gr'oce,
Na Tali je dobra đeisija:
Čakšire mu islah medvidina,
Dolama od gorskoga vuka,
Kapetina na njem od jazavca,
Niz nju bije trista tramoljika,
Pa sve Talu biju po plećima,
U kulašu četiri kajasa,
dva od lika, a dva od opute,
Kulaš kasa, a travu popasa,
Sve na njemu Tale popijeva,
Otpiva mu Radojica mali.²²

U prilog činjenici da je Tale ispred svog vremena govori njegov odnos sa Malim Radom. Naime, Tale kao izuzetna epska ličnost svoje čestovanje i učešće u junačkim takmičenjima često izvodi sa pobratimom kršćaninom, junakom Malim Radojicom - Malim Radom. Mali Rade je Talina desna ruka, a njihova čvrsta pobratimska veza trajnija je od veza među junacima iste vjeroispovijesti. Njih dvojica

²¹ Ovdje treba naglasiti da epska tradicija, kako srpska i hrvatska tako i crnogorska, pa i bošnjačka poistovjećuju Bošnjake sa Turcima. Ipak, to je anahronizam, koji se u historijskom kontinuitetu nastajanja epskih pjesama u osmanlijsko doba može razumijevati zbog velikog udjela bošnjačkog stanovništva u zvaničnoj turskoj upravi, i pripadnosti istoj religiji Bošnjaka i Turaka. Međutim, u savremenom kontekstu tumačenja epskih pjesama, moramo razlikovati Turke - Osmanlije, koji su dio bošnjačke epske baštine od Bošnjaka kao slavenskog etnosa.

²²Junačke pjesme - muhamedovske, ur. Dr. Luka Marjanović, Matica hrvatska, Zagreb, knj. IV, 1899., str. 505,506.)

nikada nisu posumnjali u međusobnu privrženost, a ovakav tandem među junacima različite vjere još nije pronađen u južnoslavenskoj epici. Ova dva junaka su uspjela premostiti vjerske razlike i osmisliti etiku koja se zasniva na humanizmu, a ne na vjerskoj isključivosti.

Munib Maglajlić upozorava na jedno davno kazivanje o liku Budaline Tala koje je ostalo nepoznato javnosti i struci kada je u pitanju usmena književnost na bosanskohercegovačkim prostorima. Naime, on ističe da je prije više od jednog stoljeća, davne 1884. godine, u zagrebačkom *Pozoru*, objavljen osvrt na samosvojni lik Budaline Tale, i to u tri nastavka književnog podlistka, kao autorsko djelo Nikole Tordinca. Maglajlić u svom tekstu „Jedan davnašnji zapis o Budalini Tali“ prenosi Tordinčev doživljaj susreta sa likom Budaline Tala u Bosni te kaže:

Tordinac se sa Budalinom Talom u Bosni susreo kao sa živim likom pučkih kazivanja. Da li su ga pričanja o Tali koja je čuo u Bosni navela da potraži ovog junaka u dostupnim mu zbirkama narodnih pjesama, prije Karadžićevoj i Jukić - Martićevoj, ili je - što je vjerovatnije - svoja čitalačka znanja ovim kazivanjima upotpunjavao i obogaćivao - nije ni važno, tek izvjesno je da su ga se dojmila.²³

Nikola Tordinac piše: „...Hodajući Bosnom uvjerih se, da Talu i malo i veliko poznaje - svatko znade o njem kazivati i svatko ga spominje i najskoli mi rekoše, da je živio i ukopan u Banjoj Luci...”²⁴ Poseban karakter Budaline Tala Tordinac je oslikavao komparirajući ga sa Homerovim Terzitom, od kojeg se bitno razlikuje. Naime, Tordinac je uočio bazičnu dvojnost sadržanu i u imenovanju junaka: *s jedne strane je to Tale Ličanin, srčani junak krajišničkih pothvata, a s druge čauš svakog veselja, šaljivdžija bez premca.*²⁵

Ono po čemu se Tale i razlikuje od Homerova Terzita prema Tordincu jeste činjenica da mu njegova provjerena hrabrost u okršajima daje pravo na punu neovisnost. U izdanju *Pozora* iz 1884. godine, Tordinac piše:

Nije Tale Homerov Terzites - Terzites puna čaša gorka pelina, jeda i otrovi - podla duša, koja poniče glavom, a obara suzom niz obraze, kad ga božanstveni Ulises okrpi zlaćenim žezlom, Terzites hvastavac, a ovamo plašljiviji od zeca. Takav Tale od Orašca nije. Tale je gospodskoga koljena,

²³Maglajlić Munib, Jedan davnašnji zapis o Budalini Tali, Bošnjačka književnost u književnoj kritici, knjiga II, stranica 431.

²⁴Tale budaline ili čauš u narodnoj pjesmi, Pozor, 1884., 20. str. 1.

²⁵Maglajlić Munib, Jedan davnašnji zapis o Budalini Tali, Bošnjačka književnost u književnoj kritici, knjiga II, stranica 432.

bi rekao, vazal Hrnjice Muje, ali inače nevezanih ruku i jezika, komu niko zamjeriti neće, jer ga pozna od oka junaka, koji se ne stidi baš najljuće udbinske guje. Nema čara, ni šićara bez Ličanina Tale, a nema bome ni svatova bez čauša: Budaline Tale.²⁶

Nikola Tordinac Tala duhovito naziva “čaušem narodne pjesme” kako bi поближе objasnio nastanak ovog lika. Naime, on u vezi sa čaušem svatovskog veselja, odakle i nastaje ovaj lik, Tala opisuje sa svim odstupanjima u odnosu na uobičajenu predstavu epskog junaka. Tordinac je istakao:

Nema Tale kadifli čakšira, nego čohane, otrcane; nema na njem zlatom vezenih ječerma, nego ćurak od medvjeda, rukavi poderani; ne pokriva njegovu glavu kapa zrdalija, ili finofes, već kapa od jazavca ili kao što na jednom mjestu vele, kapa od dva vuka. Na kapi nema junačkih čelenaka, nego trista praporaca. Ne nosi on toke i ilike, ni pozlačene šibke, da mu sablja ne okači pleća. Ne steže se mukademom pasom, već ličinom, a nema ni okovanih pala, neno nosi čavlenu batinu, u kojoj je do pet stotina i hiljada klinaca - evo kako ga pjesma opisuje:

Ja kakav je od Orošca Tale,
Na njemu su čohane čakšire,
A kroz njija propala koljena,
Još na njemu ćurak od medveda,
A kroz njega izpanuli lakti,
Na glavi mu kapa od jazavca,
Oko kape trista praporaca;
Zavrgo se čavlrenom batinom,
U njojzi je pet stotin čavala,
Na kulašu konju bagavomu.²⁷

U principu, namjera epskog pjesnika jeste da posebnim načinom odijevanja privuče pažnju i izazove reakciju, što zapravo i pokreće igru. Također, u epskom svijetu namjera Tala jeste da ga se ne shvati ozbiljno, nego da protivnik misli da pred sobom ima “tursku golotinju”, a ne dostojnog junaka. Kako je već navedeno, u pjesmi *Budalina Tale dolazi u Liku* koja Tala uvodi u epsku pjesmu i društvo ličkih junaka nailazimo na prvi opis ovog junaka.

Mirsad Kunić u svom djelu *Čitanje Parryjeve zbirke* ističe kako je Talino maskiranje uglavnom u funkciji skrivanja pravog identiteta na tuđoj teritoriji. Naime, Talovo loše odijelo u početku moglo mu je poslužiti u tu svrhu. Kunić naglašava da je odijevanje u tuđeg odijela ponekad čista potreba za igrom, tako da se u tom slučaju radi o maskiranju radi maskiranja. Primjer toga je kada s mrtvog Jovana harambaše

²⁶Tale budaline ili čauš u narodnoj pjesmi, Pozor, 1884., 20. str. 1.

²⁷Isto, Pozor, 1884., 21 str. 1

Tale skida odjeću i oblači je, a zatim sjeda u zlatnu stolicu da ga dvori četrdeset bešlija. Prispjelome Mustaj-begu se hvali kako sa zadobijenim plijenom, kad se vrati u Liku, može biti poglavica.

Još je zanimljivija scena maskiranja u slijepog guslara kojeg Rade tobože voda po svijetu. Ovaj detalj je samo još jedan dokaz autoreferentnih potencijala i visokih dometa bošnjačke epike.²⁸

Ova igra, odnosno prikazivanje vedrije strane života kroz brojna maskiranja, predstavljaju jednu posebnu zabavljačku sferu života koju Kunić naziva smjehovnom kulturom ili teatrom na ulici. Naime, Tale, skreće pažnju na sebe svojim posebnim načinom odijevanja, odnosno svojim maskiranjem. On se može shvatiti i kao potomak uličnih zabavljača, ljudi s društvene margine i one alternativne historijske scene. Nije slučajno da je bošnjačka epika svoje najljepše i najinteresatnije priče pričala na granici, kroz tzv. *živi teatar pod vedrim nebom*.²⁹

Tale u usmenoj književnosti predstavlja budalu, epskog junaka, komičnog lika, a uz sve to i predstavnika kolektiva. Naime, bez obzira na oprečne stavove, ne možemo zanijekati da uprkos karakteristikama netipičnim za jednog epskog junaka, Tale ipak predstavlja junaka u epskoj književnosti Bošnjaka. Pored svega toga, zbog svoje narodne mudrosti on je komičan lik koji je ujedno i predstavnik kolektiva tj. naroda. Tale kroz svoje komične opaske zapravo govori o „narodnoj lakomislenosti“ i samim tim upućuje čitatelje na nedostatke kolektiva.

²⁸Kunić Mirsad, Čitanje Parryjeve zbirke, Connectum, Sarajevo, 2018. godina, 121. stranica

²⁹Isto, 123. stranica

II

Tale u književnosti Derviša Sušića

Prije nego što je napisao scenario za TV-seriju *Tale*, Derviš Sušić se epskim junakom Budalinom Talom bavio u svojim književnim djelima, tako da možemo reći kako je taj lik na izvjestan način bio jedna od njegovih književnih opsesija. O vezi između epskog Tala i Sušićevog književnog lika Almir Bašović piše:

Prilika da se provjere osnovne osobine iz recepcije nekog književnog lika može biti njegovo pojavljivanje u drugim tekstovima, u slučajevima kada se u intertekstualnoj igri lik najčešće svodi na svoje najvažnije odlike. Takav je slučaj sa likom Budaline Tale u *Kaimiji* Derviša Sušića. Talino predstavljanje Kaimiji puno je epskih stilskih obrazaca (*moj je begluk pred kućom ledina, moja srma – crno pod noktima...*), što je svakako podsjećanje na Talino epsko porijeklo. Ostavljajući po strani Sušićevo naglašavanje (lošeg) socijalnog statusa Budaline Tale, koje uostalom može biti diktirano i motivacijskim sistemima karakterističnim za realizam kao stilsku formaciju kojoj pripada i proza Derviša Sušića, neka ovdje bude dovoljna konstatacija da je Tale i u ovoj pisanoj interpretaciji ostao – graničar. To što se Tale na kraju priče pojavi sijed i u pratnji novog konja jer je njegov epski Kulaš mrtav, svjedoči o Sušićevom naglašavanju ovozemaljske dimenzije ovog epskog junaka.³⁰

U priči *Kaimija* Derviš Sušić opisuje sudbinu Hasana Kaimije, šejha Silahdar Mustafa-pašine tekije. Radnja kreće njegovom odlukom da se vrati iz Turske u Bosnu. Na putu natrag on upoznaje opjevanog krajiškog junaka Budalinu Tala. U ovom djelu Tale svojim humorom i posebnošću ruši tipičnog junaka epske pjesme. Kao i u usmenim predajama, i kod Sušića Tale ustvari ostaje “svoj”. Talova narav se ogleda u njegovom opisivanju junačkog pohoda pokrenutog po naredbi Mustajbega Ličkog:

Eto, jednom, posla mene Lički Mustajbeže da mu gdje u Kotarima otmem dva dobra vola orača. Ja ukradoh dva dobra vola orača. Zajmiše me od mora katane, ali ja nekako, moleći Boga, umakoh. Mustajbeg mi dade dukat i ovcu jalovicu. I svoj bih vijek mirno proživio da guslar za sahan pilava i but ovnovine s Mustajbegove sofre ne ispjeva grdnu lagariju kako sam na svom Kulašu iz zemlje Kaurije iznio Ilijinu seku Anđeliju i poklonio je Ličkom Mustajbegu. A jok, tako mi moje mile majke, radi takvih tantavica ovakav junak ne silazi niz Kotare. To je debelom begu prahnulo da makar u mislima zamijeni ružnu

³⁰Bašović Almir, *Tijelo i granica*, stranica 3.

begovicu izmišljenom Anđelijom. Svašta begu na um pade kad mu se od masnih dolmi i duga sjedenja begović u čakširama uznemiri. Ne zamjeram. I beg o nečemu mora misliti. I guslar od nečega mora živjeti. Samo mi je žao što će po Krajini ostati pjesma guslarova, a ne moja – jauk i cviljenje.³¹

Dakle, Talov junački zadatak sastoji se u dovođenju dvaju volova orača, a nagrada za učinjeno djelo jesu dva dukata i ovca jalovica – umjesto titule, zemlje, počasti ili položaja koji su bili uobičajen način iskazivanja zahvale junacima. Upravo na ovoj ravni parodiranja epskog heroja odvija se književni postupak karakterističan za moderni roman, gdje obični čovjek destabilizira velike istine. Ukidanjem epske konstrukcije heroja na račun humorističkog konstrukta junaka, Sušić spušta Budalinu Tala s razine nepromjenjivosti njegovog identiteta u procesualnost vremena izjednačenu sa stalnom promjenom svijeta i junakovog identiteta. O tome Enver Kazaz piše:

Razgradnja epskog kulturološkog koda do punog izraza dolazi u Sušićevom djelu razaranjem nacionalno - romantičarske matrice i ironijskom distancom spram historije, što je karakteristika proznog ciklusa *Pobune*, da bi ovaj romansirer u *Uhodama* razvio paraboličnu sliku bosanske historije kao stalnog procesa špijunaže, spletki, intrige i neprestanog obnavljanja ratne tragike. Historijski tok se pri tome personalizira postajući etičkom i psihološkom dramom junaka, koji su potpuno zatočeni historijskim i ideološkim zlom.³²

Alija Pirić je primijetio da prkos i pobuna u Sušićevim pripovijetkama demitiziraju naslijeđenu balkansku epsku svijest i svode je u razumne okvire zbilje koja je redovno antipod guslarskim i mitološko-rodoljubivim uznesenjima. Od obećane slave, osvete i čina neće ostati ništa, ostat će samo gorak okus stvarnosti.³³ Amra Memić piše da zbog pristupa prošlosti, te zbog njene demitologizacije, Sušićeva djela nisu samo historijskog karaktera, nego su ona, prije svega egzistencijalistička.³⁴ Ista autorica kaže da razbijanje epskog kulturološkog koda upravo jeste i najizraženiji konstruktivni ideološki supstrat u Sušićevim književnim djelima koji će rezultirati ne historijskim djelima, nego priklanjanju novohistoricizmu. *U sklopu bošnjačkog*

³¹ Sušić, Derviš (1988), Drame, (Jesenji vrt; Veliki vezir; Posljednja ljubav Hasana Kaimije; Baja i drugovi). Oslobođenje, Sarajevo, 61.stranica

³² Kazaz, Enver, Od poetike žanra do poetike knjige (Nacrt geneze i modelativne strukture bošnjačkog romana), Novi izraz 1., Sarajevo

³³ Pirić Alija, Arheologija teksta, DES Sarajevo, 2010. godina, 77. stranica.

³⁴ Memić Amra, Dramski opus Derviša Sušića (između ideologije i estetike; od kanonskog, preko politradicijskog do postkanonskog kulturalnomemorijskog makromodela), 9. stranica

književnog korpusa, Sušićevo okretanje historiji kroz razbijanje epskih kodiranih mitova je jasno naglašeno, i u samom začetku ovog procesa sudaraju se historizacija tradicije i estetizacija tradicije koja je u nekim slučajevima dovela do "uljepšavanja realnosti".³⁵

Enver Kazaz piše kako Sušić omogućuje ovom liku da demitizira historijsku svijest i demistificira vlastitu epsku prošlost. Historičnost koja je bitna u epici Budalina Tale pretvara se u sarkastični odnos između epske istinitosti i stvarnosti.

Taj sarkastični odnos spram "historičnosti" epskih pjesama i deklarativno će se u izvrsnoj, možda ponajboljoj Sušićevoj pripovijetki Hasan Kaimija izreći (ne slučajno) Budalina Tale, razarajući mitsko-legendarne predstave o nacionalno - konfesionalnim mejdanima i junacima.³⁶

Tale se kao lik pojavljuje i u Sušićevoj drami *Posljednja ljubav Hasana Kaimije* (1973). To je historijska drama koja se bavi društveno – političkim stanjem u Sarajevu neposredno prije čuvene bune koja se desila potkraj 17. stoljeća. U centru dramske radnje je život poznatog sarajevskog šejha Hasana Kaimije. Kaimija je prije svega poznat kao predvodnik Sarajevske bune iz 17. st. Podaci o njegovom životu su veoma kontroverzni i historijske činjenice se uglavnom isprepliću sa narodnim predajama i legendama. Derviš Sušić je u ovom dramskom tekstu vješto iskoristio spoj historijskih činjenica, narodne epske pjesme i velikog broja predaja i legendi, te sjedinio dva kod Bošnjaka omiljena junaka, Hasana Kaimiju i Budalinu Talu, i to u dirljivoj dramskoj slici koja preispituje pojmove „koji tkaju unutrašnji puls svakog moralno čistog čovjeka koji osjeća svoju domovinu baš kao i sebe samog“.³⁷

U ovoj drami, Sušić je Tala predstavio kao siromašno obučenog Kaimijinog prijatelja koji je *i sluga i tjelohranitelj i sagovornik*.³⁸ S druge strane, Tale u ovom djelu sam sebe predstavlja kao graničara i budalu, te objašnjava razloge zašto više nije na granici. On svom sagovorniku govori kako je krenuo u Stambol da tuži svog starješinu. No, pošto Talov starješina Mustajbeg ima dobre veze u Stambolu, Tala su najurili a da nije stigao da se žali na njega. U Sarajevo je došao jer je u Semizovcu

³⁵Memić Amra, Dramski opus Derviša Sušića (između ideologije i estetike; od kanonskog, preko politradicijskog do postkanonskog kulturalnomemorijskog makromodela), 8. stranica

³⁶ Kazaz, Enver, Od poetike žanra do poetike knjige (Nacrt geneze i modelativne strukture bošnjačkog romana), Novi izraz 1., Sarajevo

³⁷Memić Amra, Posljednja ljubav Hasana Kaimije je Bosna, Islamski pedagoški fakultet u Bihaću, stranica 1.

³⁸Derviš Sušić, Jesenji cvat, Oslobođenje, 1988. godina, 122. stranica

sreo Hasana Kaimiju, „sa kojim je nekad školu učio“³⁹. U ovoj čuvenoj drami Sušić je preformulirao lik čuvenog Mustaj-bega Ličkog. On je postao poštovan i slavan, a zbog priča koje su o njemu kružile po cijeloj Bosni, ušao je u narodnu epiku. Ipak, ovdje je prikazan kao najobičnija sitna duša, varalica i lopov, čak je i Budalini Talu dojadilo njegovo ponašanje jer mu godinama potkrada platu. O tome Budalina Tale kaže:

Ja sam graničar. Kad je sva Bosna sita, u nas se broje zalogaji. Zar nikad nisi čuo sa Budalinu Tala? E boga mi si onda veća budala od mene Budaline. Hoćeš li da znaš zašto nisam na granici, nego ovdje? Išao sam u Stambol da tužim moga starješinu Ličkog Mustajbega za četiri dukata što mi je od moje graničarske nafake ujmio i za svoj pojas zadjenuo. A nisam, jadan, znao da Mustajbeg ima po Stambolu rodbine koliko ja kamenja oko kuće. Pa ti mene vlast dokopa... namlatiše me... izreziliše... najuriše... a ja onda velim, kad je tako, iznesite vi vaše debele guzice na granicu a ja više, tako mi boga, neću. Prekjuče sretnem u Semizovcu Hasana Kaimiju, a ja sa s njim zajedno škole učio...⁴⁰

Kako tvrdi Amra Memić, Derviš Sušić pored poznatog pjesnika i šejha sarajevske tekije Hasana Kaimije, uvodi i njemu dramaturški suprotstavljen lik, poznatog epskog junaka Budalinu Tala. Naime, na ovaj način Sušić ostvaruje svojevrsan dramski antagonizam. Derviš Sušić, zapravo, stavlja u suprotne odnose: pjesnika i junaka, filozofa i prostog čovjeka, tragičnog i komičnog lika, dva različita stava prema historiji i odnosu pojedinaca prema njoj.

Nakon uspješne fragmentacije pojma mitskog i narodnog epskog junaka u svojoj prethodnoj drami Teferič, Sušić će i u ovom dramskom tekstu pristupiti procesu razobličavanja mita, također čuvenog i u neku ruku, posebnog bošnjačkog epskog junaka – Budaline Tale, preko kojega se razobličava i lik najčuvenijeg epskog junaka bošnjačke epike, a to je Lički Mustaj-beg koji je u svoje vrijeme predstavljao neprikosnoveni autoritet.⁴¹

Sušić je Budalinu Tala zapravo „maskirao“ u rezonera, u kolektivnu i narodnu svijest. On je junak koji predstavlja običnog čovjeka i samim tim nudi pogled na historiju „odozdo“. Društvena i historijska kretanja Tale gleda iz svoje perspektive. I

³⁹Derviš Sušić, *Jesenji cvat*, Oslobođenje, 1988. godina, 113. stranica

⁴⁰Isto, stranica 126. - 127.

⁴¹Memić Amra, *Posljednja ljubav Hasana Kaimije je Bosna*, Islamski pedagoški fakultet u Bihaću, stranica 7.

upravo kao takav Tale će biti spiritus movens za Kaimijinu odluku da prestane biti nijemi posmatrač zbivanja oko sebe i da krene u stvaranje historije.

Kaimija: Meni ponekad dođe da bježim na Krajinu..

Tale: Na Krajinu? Na granicu? Idi, bogme, ako ćeš meni ostaviti ovaj rahatluk i uživanciju! Hehehe! E moj Hasane, moj dobročinitelju! Da ti znaš kakva je to muka biti glasovit junak na Krajini! Pogledaj me! Pogledaj pažljivije! I najkrvoločniji drumski razbojnik udijelio bi mi milostinju. To je sve što sam zaradio na granici. A ovdje, u prsima, kuha, grmi, rebra da popucaju... od jeda, od gnjeva, od straha... majku li im stambolsku...

Kaimija: Trenutna srdžba. Kod mene možeš ostati koliko hoćeš, ali,,,

Tale: Ja na granicu neću. Nikad više. Junačku slavu prepuštam budalama. A ja znam šta je vlast. I šta su batine... Ma nije mene narod onako od šale nazvao - Budalina. To on potajno kara sebe što je glup, što je tup, što želeći da ostane pošten, biva tegleća marva i dobra torina za đubrenje carskih njiva. Što je strašljiv da javno kaže to što ga tišti, pa isturio mene... Mnogi sakrivaju svoj čemer pod toke na prsima, utapaju ga u rakiji, pokušavaju da ga istutnje u mejdanima i nasrtanjima preko granice... a svi su - ja. Jaa! Samo ne smiju ni sebi ni drugom da priznaju. A ja vičem. Ja se derem... ja na granicu neću. A ti... kako možeš tako... zaželjeti da ideš na granicu?⁴²

Amra Memić ističe da „ono što Sušića čini jednim od ponajboljih bosanskohercegovačkih pisaca jeste upravo njegova ironična nota koja je najjača upravo na onim mjestima kada on dekonstrukciji podvrgava ideje proistekle iz epske poezije i time ukazuje da Bosanci i Hercegovaci nisu ništa drugo nego potrošna roba koja služi da obezbijedi punim tuđe trpeze, bile one stambolske, bečke ili one od domaćih velikaša, bez obzira iz kojeg oni nacionalnog kruga dolazili.”⁴³

Zbog logike dramske književnosti, koja se gradi na dramskoj radnji kao odnosu između likova, razumljivo je da je lik Tala u ovoj Sušićevoj drami bitno određen likom Kaimije. Dževad Karahasan je o ovoj drami pisao:

Opredjeljenje za poznatu historijsku ličnost koja je izgubila individualnost onog časa kada je ušla u predanje (Hasana Kaimiju), na jednoj strani, i za epskog narodnog junaka (Budalinu Tala), koji je već po definiciji više princip nego “individualna psihologija”, na drugoj, rječito govori o Sušićevom opredjeljenju za “dramaturgiju ideja” i upućuje interpretaciju od psihološke prema “filozofskoj”, zahtijevajući od glumaca tumačenje

⁴²Derviš Sušić, Jesenji cvat, Oslobođenje, 1988. godina, 142. stranica

⁴³Memić Amra, Posljednja ljubav Hasana Kaimije je Bosna, Islamski pedagoški fakultet u Bihaću, stranica 9.

principa umjesto gradnje “cjelovitih likova” sa psihološki motiviranim postupcima.⁴⁴

Moglo bi se reći da u Sušićevoj drami postoji izvjesna napetost i u liku Kaimije i u liku Budaline Tala. Kaimija je razapet između duhovnog pročišćenja i prizemnih strasti, između strasti prema ženi i ljubavi prema domovini. S druge strane, Tale je razapet između pozicije lude i tjelohranitelja velikog pjesnika kao glasa porobljenog naroda i vlastitog iskustva i rezigniranosti. Parodija prisutna u vezi sa likom Kaimije manje je komična, ali je značajnija jer je Kaimija učenjak i nosilac znanja, a Tale je graničar. Kaimija ima plan refleksije karakterističan za uzvišenje junake, a Tale je lik iz komičke tradicije, koja se nužno zasniva na pogledu izvana. Kroz nekoliko scena vulgarne razbludnosti i rušenja moralnih normi Sušić razbija mit o učenicima koji su u Stambolu završili škole:

Oko ponoći ludujemo, ganjamo se po svetoj kući – po tekiji, ja njega gađam mudrim i pobožnim knjigama, a on mene ukoričenim defterima u kojima sam na stotinama i hiljadama stranica za ovo nekoliko decenija pokušavao da sredim pitanja i da nađem odgovore svojoj i čovjekovoj nevolji na ovom svijetu. Bijemo se, lete mudrosti, pobožnost, oholost, grijeh i sevap, strast i kajanje, kad ja Tala odalamim Knjigom o ćudoređu, on meni vrati hrpom uvezanih predavanja o trezvenosti.⁴⁵

Sanjin Kodrić ističe da je Sušić pisao o bosanskoj sudbinskoj i hereditarno neizbježnoj nesreći. Na ovo nas upućuje Kaimijina bestragom nestala prosvjetiteljska zadaća s kojom dolazi u Bosnu i mijenja se iz lika predanog vjernika i učenjaka u lik bludnika i pijanice u susretu s Bosnom kao “najdubljim kazanom pakla”. Kodrić je mišljenja da se Sušić u ovom djelu slobodno poigravo funkcionalnim aspektima književnog teksta. U pripovijeci *Kaimija* on dovodi u vezu izvanknjiževnu historiju i književnu priču. Lik Budaline Tala iz usmenoknjiževne tradicije i epskog svijeta, na važan način korespondira s Kaimijinim likom i njegovom sudbinom. Po Sanjinu Kodriću:

Talino epsko junaštvo i slava, ma koliko protkani vedrinom narodnog humora, smijeha i podsmijeha, pokazuje tek kao strašni izraz muke života i stvarnog postojanja, baš kao i propala Kaimijina milosrdno -

⁴⁴Karahasan Dževad, *Dramatizirana historija* (Derviš Sušić, Posljednja ljubav Hasana Kaimije, Narodno pozorište, Tuzla), Bošnjačka književnost u književnoj kritici knjiga V

⁴⁵Sušić Derviš, *Kaimija*, 29. stranica

prosvjetiteljska zadaća i njegova pobuna, ali i kao “junaštvo nazor” ratnika i gazija.⁴⁶

Almir Bašović je primijetio da je Sušić u svojim djelima o ratu tragao za nekom cjelovitošću, kombinirajući pritom ironiju i satiru kao pogled iznutra i pogled izvana na zbivanje i egzistencijalne situacije likova kojima se smijemo te da to može biti razlog da se upozori na pojednostavljenje njegovih djela u čitanjima koja bi ih željela svesti na bilo kakvu ideologiju.⁴⁷

Sušićev *Tale*, de facto postaje duh porobljenog bosanskoga naroda koji kao sjena prati Kaimiju i stalno ga upozorava da je nužno aktivno djelovati i izboriti se za društvenu pravdu. Ovaj damski tekst je građen na dva antipoda, koji se kroz svoja prožimanja međusobno nadopunjavaju. Kako to kaže Josip Lešić: *s jedne strane filozof i pjesnik Hasan Kaimija, a s druge epski junak i pučki šeret Budalina Tale – tragično i komično, uzvišeno i vulgarno, istorija i epika, pjesnik i njegova "luda"*.⁴⁸

Od epske zatvorenosti i figure graničara, Tale je u književnosti Derviša Sušića pomjeren do rezonera i komentara uzvišenog lika. Tale je od one epske „turske golotinje“ i „budaletine“, u djelima Derviša Sušića Tale postao kritički nastrojen lik koji lako i brzo rezonira te donosi važne zaključke o društveno-historijskim zbivanjima. To je postupak kojim Derviš Sušić priprema lik Tala koji će se naći u centru priče o vrijednostima u jednom historijskom trenutku, a po kojem će TV-serija dobiti ime.

⁴⁶Kodrić Sanjin, Kako su Bošnjaci vidjeli muslimanski Orijent i evropski Zapad, Dobra knjiga, Sarajevo, 2018. godina, 147. stranica

⁴⁷Bašović Almir, Ironija i satira kod Branka Ćopića i Derviša Sušića, Sarajevo, str. 139.

⁴⁸Bašović Almir, Ironija i satira kod Branka Ćopića i Derviša Sušića, Sarajevo, 136. stranica

III

Lik Tala u istoimenom TV-serijalu

Jugoslavenska serija *Tale* u produkciji TV Sarajeva originalno je prikazana od 22. aprila do 10. juna 1979. godine. Rađena je kao mješavina drame i komedije, scenario je napisao Derviš Sušić, a reditelj serije bio je Sulejman Kupusović. Glavnu ulogu Tala u ovoj poznatoj jugoslavenskoj seriji igrao je Miralem Zupčević. Pored Miralema Zupčevića, u seriji igraju i Rejhan Demirdžić, Dragan Šaković, Vlado Popović, Vlasta Knezović, Zaim Muzaferiya, Vasja Stanković, Dana Kurbalija, Vanja Albahari, Vlado Gaćina, Zijah Sokolović, Ivica Vidović, Ante Vican...

U seriji se Tale kao pripadnik partizanskih odreda po završetku II svjetskog rata vraća u Bosnu i Hercegovinu, u svoje rodno mjesto. Povratak Tala među mještanima izaziva niz reakcija, koje dovode do zanimljivih obrata. Prve epizode ove mini serije smještene su u Sloveniju na samom kraju rata, odnosno prikazuju se finalne operacije partizanskih odreda te masovno zarobljavanje neprijateljskih vojnika i civila u historiji poznatih kao Blajburška predaja.⁴⁹

Kroz osam epizoda, svjedoci smo raznih zgoda i nezgoda narodnog liječnika i šaljivdžije Tala, koji svojom predanošću NOB-u te iskrenom voljom za životom i

⁴⁹Zanimljivo da je sudbina ovih zarobljenika u Jugoslaviji sve do kraja 1980-tih i početka 1990-tih bila tabu tema. Blajburška predaja je historijski događaj koji predstavlja izručenje ratnih zarobljenika jugoslovenskog porijekla od strane savezničkih strana novoformiranoj jugoslovenskoj vlasti. Prema stavovima historičara, posebno hrvatskih, Blajburški masakr predstavlja naziv za brojne masovne likvidacije ratnih zarobljenika u proljeće 1945. od strane jedinica Jugoslavenske armije. Žrtve su mahom bile iz NDH, ali je bilo i ostalih pripadnika proosovinskih oružanih formacija sastavljenih od pripadnika naroda iz tadašnje Jugoslavije. Ovaj događaj je eskalirao u austrijskom mjestu Bleiburg gdje su se proosovinske snage iz Jugoslavije pokušale predati jedinicama Velike Britanije. Tadašnji zapovjednik nije prihvatio predaju jedinica jer one kao takve nisu prihvatile kapitulaciju od 7. maja 1945. čime su implicitno izgubile status vojne jedinice i dobile status oružanih paravojnih formacija. Takva pravna situacija je dovela da se 15. maja 1945. ti ratni zarobljenici predaju partizanskih odredima.

danas izaziva simpatije gledatelja. Sušićeve TV-serije *Odbornici* i *Tale* su ušle u antologijski pregled TV-stvaralaštva na Balkanu.

Ono što je za ovaj rad važno jeste da Sušić lik Budaline Tala koristi kao sredstvo pomoću kojeg se povezuje epizode ove serije. Ovog puta radnja je smještena u drugi vremenski period, u period narodno–oslobodilačke borbe i postratni period izgradnje socijalističke države i društva. Glavnom liku nedostaje onaj pogrđni i uočljivi nadimak "Budalina", ali je kristalno jasno da je lik Tala opet poslužio za problematiziranje pojma savršenog junaka (u ovom slučaju prvoborca i istinskog komunista) koji se ne snalazi u vremenu i prostoru u kojem je zarobljen te mu ne preostaje ništa drugo nego da se pretvori u socijalističku dvorsku ludu, pa da svojim liječničkim i ostalim žonglerajima, preko jetke i oštre satire uveseljava ljude oko sebe, poistovjećujući se sa slikom tužnog i siromašnog klauna, kojeg semantički nadopunjuje nezamjenjivi lik Hrsuza, čas kao semantička nadopuna Talinog značenja, čas kao zamjena za dramskog rezonera.⁵⁰

Zanimljivo je da je Sušićev televizijski *Tale* slika i prilika Tala iz usmene književnost, ali prilagođen novom vremenu i novom historijskom i društvenom kontekstu. *Tale* sa malih ekrana, u tumačenju Miralema Zupčevića, u jugoslovenske je domove ušao sa lakonskim izražavanjem i osebnim šarmom kojim je veoma brzo privukao pažnju šireg auditorijuma.

Tale je u seriji prikazan na putu od konjovoca i pripadnika NOP-a do direktora bolnice, uz više puta spomenute njegove zatvorske dane, onomad prije rata. Trnovit put od vojnog konjovoca koji odbija sijaset zaslužnih činova u partizanskim odredima do direktora nove bolnice u svom mjestu. Ovaj Sušićev junak u nekim momentima razgovara sa svojim konjem Kulašom i ima vizije, odnosno priviđenja svog rahmetli oca, hećima Bećira, pa čak i vizije sa samim sobom. Prosječnom gledaocu je ovo dovoljan indikator da pomisli da je *Tale* zapravo "sišao s uma". No, u replikama Derviša Sušića *Tale* je prikazan kao mudrac. Talova mudrost, koja se prožima i kroz epsku umjetnost a koja je prikazana i u drugim Sušićevim djelima, u ovoj seriji je sugerisana i na fizičkom i na psihičkom nivou. Fizički nivo Talove mudrosti ogleda se u odluci Sušića da Tala "objijeli" preko noći. Naime, već u prvoj epizodi naš junak *Tale* osijedi čekajući strijeljanje zbog nepravredne optužbe. Iako

⁵⁰Memić Amra, *Dramski opus Derviša Sušića* (između ideologije i estetike; od kanonskog, preko politradicijskog do postkanonskog kulturalnomemorijskog makromodela, 9. stranica

mladih crta lica i snažnog tijela, Tale dobija sijedu kosu kao aluziju na svekolike mudrosti i snagu uma.

Prva epizoda

U prvoj epizodi serije *Tale* radnja je smještena u Sloveniji u vrijeme završnih borbi pred samu kapitulaciju Njemačke u Drugom svjetskom ratu. Već u prvoj sceni ove epizode susrećemo se sa jednom osobinom Talovog lika i njegovim nekonvencionalnim odnosom prema nadređenima. Također, u ovoj epizodi upoznajemo i šarmersku stranu glavnog lika ove serije. Tale po zadatku odlazi u partizansku radionicu gdje susreće Rožu s kojom krati vrijeme dok čeka da mu u radionici završe popravak mitraljeske cijevi. Koristeći svoje znanje iz narodne medicine, Tale „ucjenjujući“ upravnika radionice preko reda završi posao zbog kojeg je došao.

Tale u seriji ne priča puno, svaka njegova rečenica je jezgrovita. Iz njegove surove i blage, komične i tragične, imperativne, a pravične pojave, možemo prepoznati iskru narodne mudrosti iz epskog naslijeđa, ali je ta mudrost prilagođena konkretnoj historijskoj situaciji. Naprimjer:

Tale: I kad je oslobodilačka, vojska je vojska. Ne zamjeri im! Vojniku je pola civilnih grijeha oprosteno. Zato se vojnički grijesi kažnjavaju sto puta oštrije...

Roža: Čula sam i ranije da su Bosanci veliki ljubavnici. Žestoki, a pristojni...

Tale: Popustili smo malo uz rat. Valjda od dijetalne ishrane u šumi. A i od četvorogodišnjeg prinudnog planinarenja. Što se mene lično tiče... biće mi mnogo žao, ako me ovih posljednjih dana rata žvaljzne kugla u čelenku. Ne poljubih te... A tako si lijepa...⁵¹

Talov nekonvencionalan odnos prema nadređenima ogleda se i u sljedećem primjeru:

Vukašin (Pukovnik): A, boga ti zar te ne izbaciše iz partije zbog kace sira?

⁵¹Sušić Derviš, Cvijet za čovjekoljublje, Oslobođenje, Sarajevo, 1990. godina, 56. stranica

Tale: Što bi me izbacivali? Sjetili se kako nisu izbacili tebe... Zbog one zgodne Dalmatinke... Ja sam sir podijelio bataljonu, a ti si Dalmatinku držao za se...

Vukašin: 'Ajde, čočo, ne budi zlopamtilo, nego, ostavi već jednom tu drtinu Kulaša u komoru! Primi četu, pa da ka' junak, s junačkim obrazom kući dođeš.

Tale: Da je meni kako do kuće, makar i s ovim običnim obrazom.

Vukašin: Godinu dana se ne viđasmo!

Tale: Kako da se viđam?! Ti u štabu, ja na položaju; ti bitku na durbin gledaš, a ja Švabi mogu prebrojati dlake u trepavici... a kako vi, iz visina štabova, vidite ovu gužvu? Hoćemo li rat dobiti u načelu, a fasovati još u pojedinostima, ili....⁵²

Talov najbolji prijatelj i saborac je konj Kulaš. Epskom junaku je konj statusni simbol i pomoćno sredstvo. U TV-seriji se razgovorom sa konjem sugerira Talova usamljenost, pogubljenost u svijetu poremećenih vrijednosti, on se kao lik tako osvjetljava iznutra, zadržavajući komičnu dimenziju. Svome Kulašu Tale može sve da kaže bez brige o posljedicama njegovih riječi:

Tale (Kulašu) Kako da se ne ljutim? Misliš da će mi neko vjerovati da sam ovo učinio? Komandant divizije održi govor. A govor u - novine. U pjesmu. U čitanke. A konjovodac?

Tale se potom boljažljivo obazre, zatim pomiluje Kulaša po grivi i poluglasno, u hodu, kaže mu na uho: Nemoj da bi kome u bataljonu otkučao za ovu izjavu! Znaš kakve su partijske komisije!... Da mu boga i tri izvora i tri sastavna dijela! Eto, opet sam treći zaboravio!⁵³

Tale je prikazan kao skroman i radišan, a istovremeno mudar i razborit. On ne živi od slave, on živi jer voli život. Tale ne radi i ne bori se zbog položaja i časti, on to radi zbog svoje ideologije, ni lijeve, ni desne, nego samo njemu svojstvene. On kaže:

Tale: Kulaš i ja smo stalno kasnili na raspodjelu činova i četa. Na zadatke smo na vrijeme stizali.⁵⁴

Zatim se u prvoj epizodi Tale vraća na položaj, Vida trči preko kose i saopštava da je potpisana kapitulacija Njemačke. Zatim Vidu ranjava geler granate, a Tale dolazi u fizički sukob sa potporučnikom dok pokušava izvući ranjenu Vidu. Iz te

⁵²Isto, 69. stranica

⁵³Isto, 66. stranica

⁵⁴Isto, 69. stranica

scene se vidi da je Tale osoba koja se bori za druge i koja većinom i stradava zbog nepravde. Nakon tuče s potporučnikom, Tala vode na strijeljanje, a njegove jedine brige su Kulaš i Vida.

Rakonja: Kud na te takvog da udari, bog ga ubio?! Dobrota ti je ko gromobran, privlači batine. E? Da! Ne sjećam se da koji partizan preživio. Ako je udario starlješinu. Nije se čulo.

Baban: Završi već jednom.

Tale: “Babane, kad mene strijeljaju, ti obiđi Vidu u bolnici. Kaži joj... Recimo, udarila me kaplja od radosti zbog pobjede miroljubivog čovječanstva. Kulaša predaj u korpusnu bolnicu!”⁵⁵

Sušićev najpoznatiji junak s malih ekrana se noć prije nego što treba da ga strijeljaju zeza i od bezizlazne situacije pravi lakrdiju. On se šali sa Rožom i pokušava da situaciju u kojoj su mu ruke svezane zbog toga što se suprotstavio nadređenom predstaviti kao probu za predstavu. Usput on na Rožinu molbu drži monolog iz te nepostojeće predstave:

Drugovi! Kad me više ne bude, recite Vidi da sam junački pao pred bunkerom, ja poletio s dvije ručne bombe, a mitraljez iz bunkera...pravo u prsa. Ne govorite joj da sam umlaćen kao posljednja funjara u potoku, bez oznake na grobu, i bez prava da ikad budem spomenut kao drug i junak...⁵⁶

U ovoj epizodi Tala upućuju na divizijski sud s prijedlogom za strijeljanje. Tale odbija da se izvuče od kazne, baš poput epskog lika Budaline Tala.

Rakonja: Na tvom mjestu, družo Tale, ja bih... Vidiš. Ili ovako! Staneš pred drugove, zavapiš: Pa Budalina Tale je najsiromašniji junak svih naroda na svijetu. Ako ne tako, onda... Drugovi! Drug potporučnik je starješina ljudima, a ja konjima. Koliko se konja na me ritnulo? Pa, šta? Jesmo li kog konja za to poslali na vojni sud?⁵⁷

Tale se pomirio sa sudbinom i ne želi uticati na ishod situacije u kojoj se našao. Noć provodi zatvoren u sobi u kojoj ga vezanog drže Rakonja i Baban. Roža donosi večeru, primjećuje da je Tale čvrsto vezan, a Tale je smiruje tako što joj govori da se radi o priredbi za najuži vojni krug.

⁵⁵Isto, 70. stranica

⁵⁶Isto, 86. stranica

⁵⁷Isto, 85. stranica

Tale: Ja se radujem što će drugi igrati, a ja... Nije važno... Drugovi, hoćemo li nastaviti?⁵⁸

Zatim Rakonja koristi nepažnju dežurnog oficira i telefonom kontaktira pukovnika Vukašina. Sutradan Roža, Baban i Rakonja zatiču Tala koji je preko noći obijelio, nakon čega Tala sprovode kod pukovnika Vukašina na razgovor. Koliko je sretan toliko i mudar, Tale tu tačno i precizno izražava svoje stavove i sumnje u historiju, u ljudsku pamet i politiku.

Vukašin: Kako si, Tale?

Tale: Gore nego jučer, izgleda bolje nego sutra.

Vukašin: Pa dobro, Tale, mogao si se bar očetkati... Sramota, takav junak, pa narodni ljekar! A istorija nas...

Tale: Ja se ne guram u istoriju. Dovoljno mi je časno izići iz nje.

Vukašin: Koji ti je đavo? Šta si to s tim potporučnikom... Vukašin je ovu rečenicu podigao glavu i tek sad vidio Talovo lice. Ustaje preneražen. Zagleda Tala, pipka njegove vezane ruke,

Vukašin: Tale! Ko je to... od tebe... učinio?

Tale: Biografija.

Vukašin: Kad obijelje, čočče?

Tale: Kakva nam je istorija, čudo da se ne rađamo sijedih kosa.

Vukašin: Jesi li... mislim... pri pameti...?

Tale: Sasvim, Ali, pamet ljudska sklona je sprdnji sa sobom. Imam ozbiljne razloge za to.⁵⁹

Dakle, Tale iskreno i bez dlake na jeziku svom nadređenom govori o tome da je dobro da se na ovim prostorima ne rađamo sijedih kosa, zbog očigledno loših odnosa u društvu i zbog ne tako slavne historije naroda koji ovdje žive. Tale još jednom naglašava da je ljudska pamet sklona sprdnji sa sobom. Samim tim implicitno je kazao širem auditorijumu da nije uvijek dobro ni biti pametan, nego da treba biti i mudar.

⁵⁸Isto, 87. stranica

⁵⁹Isto, 96. stranica

Ovaj izlet prema smrti i tuča s potporučnikom na Tala su ostavile izvjesne posljedice. On je preko noći osijedio i počeo gledati život drugim očima. Pošto je rat završen, on je shvatio da želi kući i počeo je da se bori za svoj otpust.

Tale: U meni se dogodila nekakva nagla reorganizacija. Kao da sam bio vesela budala, pa najednom postao tužan mudrac.

Vukašin: Mogu li čime pomoći?

Tale: Hoću kući.

Vukašin: Kući? I ja bih, al ne daju.

Tale: Ti ostani, ja bih išao. U svim vojskama konjovoci se otpuštaju odmah. Pukovnici još dugo komanduju, pa postaju generali, pa idu u penziju. I pišu memoare. Tebi je dovoljno da naplatiš svoju slavu, pa da živiš dok živiš. A meni je čist dobitak, ako i očevog kulaša dovedem kući.⁶⁰

Vukašin je u čudu i ne zna kako da pomogne svom suborcu Talu. Pred Vukašinovim vratima je njemački general koji želi pregovore sa sebi ravnim oficikom. Vukašin brzo reaguje i ubacuje Tala u „igru“, predstavljajući ga kao glavnokomandujućeg koji će pregovarati sa Nijemcima. Tale vrši pregovore sa njemačkim generalom i pukovnikom. Potpukovnik ljekar se Talu povjeri da je socijaldemokrat, dok pukovnik Wermachta koji vidi da se našao u bezizlaznoj situaciji izvršava samoubistvo. Dok traju pregovori, u ratnoj bolnici u toku je operacija Vide.

U prvoj epizodi serije *Tale*, glavna karakterna osobina glavnog lika je da je on autoironičan. Tale u ovoj epizodi preko noći osijedi. Ovo iskustvo mu daje veću dozu ozbiljnosti i autoritativnosti u nastavku serijala

Druga epizoda

Tale dolazi u partizansku bolnicu gdje saznaje da je Vida podlegla i tu upoznaje njenog muža Kapetana. Pošto je na svojoj koži osjetio težinu samog režima i ruku nepravde, Tale se svom prijatelju i nadređenom obraća s molbom da ide kući. On na samo sebi svojstven način, degradirajući poziciju konjovoca, a uzdižući poziciju nadređenih, pukovnika moli za svoj zasluženi odlazak iz vojske. Naime, u gore navedenom citatu možemo osjetiti britku Sušićevu ironiju. Dakle, Tale javno i bez

⁶⁰Isto, 100. stranica

bilo kakve ograde želi svom prijatelju i pukovniku da postane general, a ironično ga šalje u penziju da piše memoare i da uživa u svojoj slavi. Sebe, s druge strane, smatra za osobu koja samo želi da se vrati u svoju kasabu i da nastavi živjeti svojim životom.

Nakon Talove „reorganizacije“, Vukašin na sve moguće načine pokušava da Tala ponovi uključi u „normalan život“, ali i da ispuni njegovu želju za odlaskom kući. Raspoređuje ga u komisiju za razvrstavanje zarobljenih. Tale se i na tom zadatku ističe, i to zbog informisanosti o ratnim zarobljenicima iz svog kraja. Pred komisiju izlazi cijela lepeza likova koju Tale poznaje, tako da u jednom momentu on pretuče jednog partizana koji je doveo zarobljenog muslimanskog legionara. Samim tim opet dolazi u sukob, ovog puta sa birokratskim aparatom „države u magli“.

Partizanka: Drugovi, trenutak! Ovdje nešto nije u redu... Moram vas podsjetiti... Prema zapovijesti štaba korpusa... član komisije koji je u tretmanu zarobljenika... ili njihove pratnje... prekoračio svoja ovlaštenja... treba patrolno da bude sproveden na raport komandantu... Drug Tale je tukao stražara, dakle, partizana, dakle... neovlašteno... Molim, to je zapovijest!

Tale: Mala, zar se tako svetiš?

Partizanka: Ja samo opominjem kakva je zapovijest.

Tale: Zato što sam Komandanta korpusa upoznao s onom Mađaricom u Rumi?

Partizanka: Nije tačno! Ja govorim o zapovijesti...

Tale: Ne brini! Mađarica je poginula u sanitetu Trideset šeste divizije...

Partizanka: Ja govorim o zapovijesti...

Tale: E pa ne može se Komandantu korpusa zabraniti da...⁶¹

Nadalje, Tale prilikom pomaganja generalu, a zbog svog dobrog i prijateljskog odnosa sa pukovnikom Vukašinom dobija priliku da se opet na samo sebi znan način izbori za svoj odlazak iz armije. Nakon što je svojim umijećem narodnog liječnika, stečenim uz svog oca (hećima Bećira) pomogao generalu oko bolova u uhu, Tale traži otpust kući. General, svjestan Talove vrijednosti, nudi Talu viši čin i mjesto u sanitetu. Tale ironično progovara i poklanja sve činove otadžbini, kako bi ih ona dalje

⁶¹Isto, 151. Stranica

prosljedila ambicioznima. Nakon ovoga Tale napušta vojsku i kreće nazad kući sa svojim Kulašom.

General: Aa, ne! S takvim sposobnostima... Dobićeš viši čin i - rukovodićeš jednim sanitetom!

Tale: Druže Generale, sve svoje zaslužene, a nedobijene činove poklanjam otadžbini. Neka ih podijeli ambicioznima. Ja hoću kući.⁶²

Tale dolazi u komisiju, oprašta se sa članovima komisije i Partizanki poklanja ručni sat. Ovaj sat je znak pažnje, ali i podsjetnik Partizanki da sve njene buduće poteze u birokratskom aparatu (za što je očigledno predodređena) vodi pravično. Također, na izlazu iz varoši Tale se oprašta s Rožom.

U drugoj epizodi ove serije, kao glavnu Talovu osobinu mogli bismo primijetiti nostalgiju za kućom, što je osobina koja se suprotstavlja slici Tala kao graničara iz epske tradicije.

Treća epizoda

U provlačenju pored razbijenih neprijateljskih grupa, Tale nailazi na jednu manju četničku jedinicu u povlačenju prema granici. On skida kapu sa petokrakom i ogrne se šatorskim krilom. Na upit četnika, Tale ih brзом reakcijom šalje na pogrešnu stranu i izvlači se i iz ove neugodne situacije. Na kraju epizode, Tale, Kulaš i Sedlanik na skeli prelaze Savu, čime Sušić naglašava važnost prelaska granice i povratka u Bosnu.

Tale: Još malo. Još dan i po. Što li su se i ptice po Bosni učutale? Možda nisu obaviještene da je rat zvanično završen.⁶³

Talova osjetljivost za nevolje drugih pokazuje se na početku ove epizode serije. Naime, Tale u blizini svoje varoši nailazi na dva bosonoga mršava dječaka, upregnuta jedan do drugoga u plug pored mršave kravice. Bosonogi starac sa olinjalom šubarom na glavi ore. Tale skida sedlo i svoga konja poklanja seljaku te nastavlja put.

U nastavku epizode on nailazi na poznanika, poručnika Izudina, sa kojim trampi sedlo sa dorata Mujage Koluhije za njemačku pleh muziku koju je Izudin zarobio. U ovoj odluci ima nešto od Tala iz epske tradicije, jer njegova namjera je da s muzikom svečano kao oslobodilac uđe u čaršiju. Povratak u rodno mjesto Sušić

⁶²Isto, 158. stranica

⁶³Isto, 165. stranica

naglašava i tako što Tale parodira obredno čišćenje. Naime, on na potoku daje odmor muzici i dok pere kopita Kulašu govori mu:

Tale (Kulašu) Noge da operemo kad u svoju varoš ulazimo. Mi smo ipak varoški elemenat... Nismo baš klasno čisti proletarijat, ali... jesmo borbena narodna masa...⁶⁴

U seriji *Tale* Sušić je nekoliko puta uveo scene za koje se ne zna jesu li java ili san. U tim scenama Tale razgovara sa Kulašem, sa samim sobom, pa čak i sa svojim rahmetli ocem.

Mladi Tale: Dobro došao, družo Vodniče!

Tale: Bolje te našao, mlada budalino!

Mladi Tale: Ja budala? Ali, ja sam ti. Vidiš kakvog me vraćaš?

Tale: Vidim. Paa? Što si ti tražio, ja našao. Sredio stvar, pa plaćam. De, sad, gubi se, mali! Nisam došao da ispitujem sebe, nego situaciju.

Mladi Tale: Situacija si - ti.

Tale: Vidi, molim te! Gubi se, kad kažem!

Mladi Tale: Ee, moj Vodniče! Stariji!

Tale se osvijesti. Pogleda oko sebe. U njega zure nijema lica njemačkih muzičara i spokojni Kulaš. Tale opru lice, uredi se i priđe Kulašu. Zagrli ga.

Tale: Ču li šta mi ona budala napriča?!⁶⁵

Tale ulazi u čaršiju, penje se zajedno sa Kulašem na binu i drži kraći govor. Nakon toga Bajro ga sklanja s bine i odvlači sa strane.

Tale: Bajro, šta ćeš ti ovdje?

Bajro: Kud ćeš s Kulašom na političku govornicu?

Tale: Zaslužniji je od tebe.

Bajro: Oo, mila moja majko! Obijelio, nije se promijenio. Ko ti reče da držiš govor?

Tale: Zar ovo nije meni i Kulašu u čast?

⁶⁴Isto, 174. stranica

⁶⁵Isto, 175. stranica

Bajro: Ooj, što nas jedna majka rodi, proklet ja...! Budalo, dočekujemo prve kamione žita iz Vojvodine.

Tale: Šta je ovo? Ja se borio, a ti držiš govore?

Bajro: Ja ne govorim. Nego drug Inspektor.

Tale: On je govorio i kao radikal... jesu li partizani oslobodili našu varoš? Kakva je ovo situacija? To treba izviditi... A dotle neka vam svira ovaj orkestar. Predajemo vam ga.⁶⁶

Ulazeći u razrušenu roditeljsku kuću, Tale se prvi puta susreće sa ocem koji mu „dolazi“ u ključnim dijelovima serije. A Tale se ovdje ponovo upoznaje sa svojom okolinom.

Budalina Tale je, kao što je prethodno navedeno, veoma mudar, pametan i elokventan kako u epskim pjesmama tako i u djelima Derviša Sušića. Istovremeno, i ovaj Sušićev Tale s malih ekrana prikazan je kao pametan, razborit, britka uma i spreman za borbu sa nepravdom. Tale u seriji je veoma strpljiva i mirna osoba kada su u pitanju provokacije koje dolaze od strane osoba za koje je evidentno da pokušavaju da izvuku ono najgore iz njega. Nakon spektakularnog ulaska u svoju varošicu Tale ne biva dočekan kao općenarodni heroj, nego kao neko kome većina, uključujući i njegovog rođenog brata Bajru, želi vidjeti leđa. No, Tale se ne obeshrabruje, nego lagano i čvrsto stojeći na nogama kreće u “ispitivanje situacije”.

Tale svraća u kafanu u čaršiji, koja je zapravo žila kucavica i glavni indikator društvenih dešavanja u varoši. Na provokacije o njegovim ludostima u mladosti Tale ne reagira, nego nonšalantno zapitkuje prisutne o njihovoj bliskoj prošlosti i saradnji sa okupatorom i domaćim izdajnicima. On svima u kratkom obraćanju govori da zna o njima sve ono što ih može koštati slobode pa čak i života.

Reakcionar: Aaa! Hećim Bećir ima Bajru. Im'o je još jednog uzetog, ali nekud nestade uz rat. Im'o je još jednog, ali ugursuz tuk'o se, štip'o ženskinje, štete činio gdje god stig'o. A koji si ti?

Eminbeg: Pa to je on. Drug Tale.

Reakcionar: Ahaa! A đe obijelje tako, pobogu?

Tale: Čekajući da se sretnem s takvim kao ti... Muderisefendija, kako bi na Staljingradu? ... Eminbeže, je l' ti žao što više ne cijediš porez iz sirotinje. Hejlaga, gdje ti je Pavelićeva slika. Ne kitiš je više svako uoči petka

⁶⁶Isto, 179. stranica

cvijećem? Hejlagi ispade kafa iz ruke. Svi su skamenjeni. Činovnici prestali igrati domine. Samo Siromah s tankim smiješkom radoznalo zvjera od lica do lica.

Reakcionar: Ma, boga ti!? Dugo te nije bilo, Tale... A što si baš sad ban'o?

Tale: Treba da ispitam situaciju. Pitaću i neke od vas ... Gosti jedan po jedan plaćaju i polako odlaze. Ostaju samo Reakcionar, Eminbeg, Siromah i Hejlaga.

Eminbeg: Pitaj odmah! Da znam hoću li ručati u svojoj kući ili iz državne porcije...

Tale: (nasmješi se) Ma, ne to. Mene interesuje samo situacija. Općenito. Prilike. Kako se živi. S kim čovjek može da živi.

Reakcionar: Slušaj, sine hećima Bećira! Čim je došlo vrijeme da takvi pitaju, a ovakvi odgovaraju, svijet se okrenuo naopačke. Do jučer ti u ovo društvo ne bi smio ni prismrdjeti...

Tale se smješka, dosrče kafu, ustane, baci sitniš.

Tale (Hejlagi): Odsad ću ja ondje sjediti.

Hejlaga: Rastjeraćeš mi mušterije.

Tale: Vi ste svoju nafaku posrkali. Red je na nas!⁶⁷

Tale na mudar način upozorava prisutne da će nastaviti sa "ispitivanjem situacije", te da su oni svoju „nafaku posrkali“ i da je sada red na neke druge. Ovim putem, Tale ne aludira na komuniste, nego na obični narod, jer je Tale zapravo narodni borac i čovjek koji se bori za pravdu i za jednakost svih građana.

U trećoj epizodi serije *Tale*, glavna karakterna osobina Talinog lika jeste njegova empatija prema slabijim, ali i njegova spremnost da reagira na društvenu nepravdu.

Četvrta epizoda

Na izlasku iz kafane, Tale susreće svog starog poznanika Inspektora i u jednu ruku suparnika koji je igrom slučaja povrijeđen, i to zbog ljubavne afere sa Esmehanumom, nekadašnjom Talovom ljubavnicom. S obzirom da je imao nesreću te

⁶⁷Isto, 204. stranica

pao kroz prozor, Tale mu onako šeretski upućuje pozdrave od begovog razbijenog prozora, čime Tale ponovno na kratko vraća duh čaršije u kafanu. Zatim Tale sreće Begovicu koja želi ponovo uspostaviti intimnu vezu sa njim, dok je on nezainteresiran.

Nakon odluke Foruma koji je primio zapečaćene Talove karakteristike, donešena je odluka o renoviranju Talove porodične kuće, kako bi se Tale što prije asimilirao i uključio u normalne društvene tokove u varoši. Mladići i djevojake dolaze da pomognu Talu u renoviranju kuće. Prema ranije utvrđenom planu, a na Talovo veliko iznenađenje, omladinci kreću u "juriš" na kuću. Među mladima je i Keka koja je stalno uz svoju tetku. U svoj toj gužvi omladina s velikim oduševljenjem radi na obnovi doma ratnog heroja. Kako bi malo pobjegao od gužve, Tale se sklanja u štalu kod Kulaša i jada mu se. Ujedno konstatuje da su preživjeli rat, ali da ne zna kako će preživjeti mir. S druge strane, Inspektor dolazi u avliju i prilazi Drugarici, te je vodi prema štali kako bi s njom obavio razgovor. Tale igrom slučaje čuje čitav razgovor. Naime, Inspektor izražava sumnju u Talovu ratnu biografiju, te Drugaricu pita za njegove karakteristike. Inspektor na indirektan način traži provjeru Talove ratne prošlosti, zbog njegovih predratnih "sukoba sa zakonom". Mirni Tale spokojnom Kulašu govori rezignirano kako je čuo da je Inspektor predsjednik fronta i izražava svoju indiferentnost prema stavovima Inspektora. Ipak, sumnja povlači reakciju sistema tj. Drugarice koja opoziva radnu akciju i svi napuštaju Talovu avliju. Tale to sve posmatra sa blagim osmjehom na licu, smireno prihvata situaciju, jer je prethodno upoznao način na koji ovaj novi sistem funkcioniра.

Tale dođe do Kulaša, zagrli ga.

Tale: Preživjesmo rat. Ali, kako ćemo mir?

Inspektor: ... Divno! Draga naša mladež! Uvijek sam ja govorio, nema bez mladosti ništa ...

Drugarica: Svome drugu i borcu ... Talu ...

Inspektor: Da, da... a, nešto ne čuh, gdje je dotični Tale bio. Jeste li sigurni?

Drugarica: A odlikovanja? A uniforma? A karakteristike?

Inspektor: A jeste li ih pročitali?

Drugarica: Nismo stigli od posla ...

Inspektor: Draga drugarice Stanojka, ja samo pitam, jeste li mu provjerili dokumente? Ja znam dotičnog... prije rata ... bio je malo i u zatvoru, ali ne zbog političkih stvari, hehehe, sumnjalo se, naime ...

Inspektor povede Drugaricu koja već sad pokazuje znake zabune i nesigurnosti. Inspektor govori sve žustrije. Tale se nasmiješi. Pogleda prema spokojnom

Kulašu.

Tale: Ču li? Šta možeš! Čuo sam da je predsjednik fronta... Podigne se i ponovo pogleda vani. Drugarica za trenutak ćuti pred Inspektorom, a onda zovne

Barjaktara, rekne mu nešto na uho, ovaj klimne, uzme zastavu i nasred avlije komanduje. »Zbor!« Omladina se hitro okuplja ponijevši sa sobom samo alat.⁶⁸

Nakon odlaska čete dobrovoljaca, Tale vodi dijalog sa Grmešom, starim mahalskih dunderom koji u konačnici govori ono što Tale misli. Ispitujući ga o tome da li je Tale "njihov", Grmeš dolazi do zaključka da je Inspektor pogriješio. Talova kuća na kraju ipak biva obnovljena, Inspektor i Talov brat Bajro dolaze u posjetu i na čestitanje zbog obnove kuće. Inspektor i Bajro pokušavaju da impresioniraju Tala svojim varošanskim dostignućima. Međutim, idiličnu atmosferu u Talovom domu prekida Avdalov dolazak. On donosi doručak koji šalje Begovica, što izaziva gnjev kod ljubomornog Inspektora koji napušta Talovu kuću. Na vratima on se mimoide sa Halilčićem koji je došao posavjetovati Tala po pitanju „situacije“.

Hrsuz: Tale, Inspektor te mrzi. Pripazi se! Ne želi da dijeli Begovicu s tobom.

Tale: Ne brini! Kako. ... inače?

Hrsuz: Inače . . . kao i uvijek. Čekam da razorena Europa normalizuje opticaj novca, pa da krenem. Kao Europljanin i intelektualac, ja... u ovoj opustošenoj i tek oslobođenoj koloniji... Čim je Hrsuz rekao »opticaj novca«, Tale je ustao, iz bluze na zidu izvadio novčanik, odvadionekoliko novčanica, novčanik vratio, sjedajući pružio novac Hrsuzu. Ovaj ga vješto smjesti u džep.

Hrsuz: Hvala, čim Belgijska banka... ja ću tebi... (ustajući) Preporučujem ti Keku. Ona te voljela i prije nego što si postao faktor istorije i

⁶⁸Isto, 226. stranica

perspektivan kadar. Nema nikog i ništa. Osim tebe, Tetke i ono odjeće na sebi. Adieu, mon ami! Bilo mi je veoma prijatno...⁶⁹

Kako navodi Kozlica, Tala nadopunjuje nezamjenjivi lik Hrsuza, čas kao semantičke nadopune Talovog značenja, čas kao zamjene za dramskog rezonera.⁷⁰ Sušić je zapravo Hrsuza postavio kao zamjenu za onu Budalinu, koja fali u Talovom nadimku. Naime, Kozlica je u pravu kada tvrdi da Hrsuz nadopunjuje Tala, jer ono što Sušićev Tale ne želi da kaže ili ostavi nedorečeno, Hrsuz jednostavno izrekne. Hrsuz je lik koji govori da je „Evropljanin i intelektualac“, a njegovi postupci ovo demantuju. On je izrazito komičan lik, tip bezazlenog alazona, onog ko se pravi da zna više nego što zna, da je bolji nego što jeste.

Na kraju ove epizode, Tetka uspijeva u svojim nastojanjima da Keku postavi kao domaćicu Talovog doma, što predstavlja Talov povratak svakodnevnom životu i njegovo kakvo-takvo integriranje u zajednicu, a to bitno određuje osobinu lika koja se otkriva u četvrtoj epizodi serije *Tale*. Glavna karakterna osobina ovdje jeste Talova skromnost, kojoj su ga naučili rat i boravak u šumi.

Peta epizoda

Tale nastavlja porodičnu tradiciju i na Tetkinu inicijativu liječi narod iz varošice i okolnih sela zbog nedostatka bilo kakve zdravstvene ustanove. Inspektor šalje Bajru da vidi o čemu se radi i da rastjera svjetinu koja je napunila Talovu avliju. Tale redovno svraća u Kahvu kod Hejlage, provocirajući čuvare provincijskog duha, dok je istovremeno izložen njihovim provokacijama.

Hrsuz evocira Talova sjećanja na prošla vremena i na dvjesta godina historije varoši. Ujedno se raspituje za zdravlje Kulaša i za radni angažman Tala. Tale u svojoj beskrajnoj mudrosti odgovara da se Kulaš oporavlja od borbe za otadžbinu, dok se on bori sa prošlim i sadašnjim. Hrsuz jednostavno odgovara i preporučuje Talu da zanemari osjećanja, te mu preporučuje ili da uđe u narodnu pjesmu ili u politiku, aludirajući da ulaskom u narodnu pjesmu ulazi u prošlost, dok ulaskom u politiku korača ka budućnosti.

⁶⁹Isto, 238. stranica

⁷⁰Memić Amra, Dramski opus Derviša Sušića (između ideologije i estetike; od kanonskog, preko politradicijskog do postkanonskog kulturalnomemorijskog makromodela), 8. stranica

Iz dućana, sa pendžera, od prolaznika radoznali pogledi, nijemi pozdravi prate Tala dok korača. Tale otpozdravlja malim pomakom glave. Dođe do fenjera. Tu zastane. Zagleda se u fenjer, u njegov stub. Iza leđa mu priđe Hrsuz i već počinje govoriti bez pozdrava.

Hrsuz: Mjesto dostojno da se razgleda i o njemu razmisli. Dvjesto godina istorije čaršije! Ah, kakva krvava komedija! A je li nam naš dragi Kulaš zdrav?

Tale: Oporavlja se od zasluga za otadžbinu.

Hrsuz: A ti? Jesi li se počeo nečim zvanično baviti? Ili, kako čujem, još ispituješ situaciju?

Tale: Još sam zbunjen prošlim i sadašnjim.

Hrsuz: Tale! Kao Europljanin i intelektualac preporučujem: ne budi sentimentaln. Monopol na prošlost ima narodna pjesma. Monopol na budućnost ima politika. Građaninu preostaje samo - ili da uđe u jednu od njih, ili da izbjegne obadvije.

Tale: Hrsuze, pardon, družo Halimiću, ti si cio rat proveo u varoši. Šta misliš kakva je sad situacija... Hrsuz se nasmija, zagrlji Tala i nešto mu šapne na uho.

Njih dvojicu s pažnjom gledaju. Brico, stalni gosti u Kahvi i poneki prolaznik. Iz njihove perspektive vidi se kako se Tale i Hrsuz, zagrljeni, grlato smiju. Tale mu, da ne vidi niko, tutne u džep nekoliko novčanica.

Hrsuz: (teatralno, groteskno)... Nisu mi poznata osjećanja ni oslobodilaca ni oslobođenih. Kao Europljanin i intelektualac, osjećam... osjećam... osjećam... miris pečene ovčetine. Meho mesar... Aurevoire!⁷¹

Tale prima kritike od drugova iz Foruma i od Bajre zbog svog neurednog oblačenja, što je aluzija na Tala iz epske tradicije. U dramskom stvaralaštvu Derviša Sušića, baš kao i u epskoj pjesmi, Tale je predstavljen kao pametan, britak i mudar čovjek. Jedino gdje Tale izgleda tupavo i šašavo je pred avetinjskim prikazom svog rahmetli oca. Ono po čemu široki auditorij pamti vezu između Tala i njegova oca, jeste neobično obraćanje njegovog oca koji se Talu uvijek obraća sa: "Sine Tale, magare moje drago..." Treba naglasiti da je usljed užasa rata Tale postao i melankolik koji sebe posmatra umjesto da djeluje.

Otac: Sine Tale, magare moje drago, nikad igrač ne može naigrati koliko mu svirač može nasvirati. Ti i život izjedate se velikim zalogajima...⁷²

⁷¹Sušić Derviš, Cvijet za čovjekoljublje, Oslobođenje, Sarajevo, 1990. godina, 248. stranica

Otac sinu poručuje da se igrač nikada ne može naigrati koliko mu svirač može nasvirati. Ovim riječima Talov otac svirača stavlja u kontekst života, dok Tala stavlja u kontekst igrača. Talov otac na kraju dodaje kako se Tale i život zapravo izjedaju velikim zalogajima. Nakon svakog očevog obraćanja, Tale postaje mudriji, iskusniji i pametniji, a gledateljima se otvaraju nove perspektive kroz koje mogu posmatrati nastavak radnje.

Derviš Sušić je u svojim djelima najviše obrađivao temu Bosne kao i temu naravi njenih žitelja. U ovom djelu uz pomoć Tala i Eminbega on obrađuje temu odlaska iz Bosne, odnosno ostanka u Bosni. Naime, Tale još nije siguran ostaje li ili ide iz varoši te na sijelu kod Begovice on polupijan iznosi svoju dilemu. Eminbeg ga mudro pita da li on ima pravo na izbor kao komunista, kao neko ko je pod ingerencijom Kominterne.

Zbog ljubavi prema Talu, Begovica se zalaže za njegov ostanak, dok Eminbeg zastupa odlazak. Zastupanje odlaska iz varoši, a samim tim i sa ovih prostora Eminbeg predstavlja kroz ilustraciju svoje lične greške. Naime, nakon završetka studija nudili su mu posao u Beču. Međutim, iz ljubavi prema čaršiji on se vraća i 30 godina vegetira u Bosni. Tale se satikom bori s begom i tvrdi da će komunisti izgraditi od svih kasaba gradove bolje od Beča. Begovica ga podržava, dok Eminbeg objašnjava da partizani nikada ne bi uspjeli bez podrške velikih sila poput Engleske i Amerike. Tu se zaustavlja zbog straha od odmazde nove vlasti i mijenja temu.

Tale: ... A mene, prije svega, interesuje - otići ili ostati! To treba ovih dana da riješim.

Eminbeg: A zar nisi pod komandom Kominterne? Ja sam boga mi, mislio, da u vas komunista nema -'vako hoću, 'nako neću.

Tale: Vojna komanda mi je stavila na volju...

Eminbeg: Aaa... eee, onda...

Begovica: Ja, šta će, nego ostati?!

Eminbeg: Snaho, što da ostane?

Begovica: A što da ne ostane?

Eminbeg: Ako ima malo pameti, neće ostati. Kad sam ja u Beču završio Univerzu, generalni director Bankferajna nudio mi je da ostanem. Ja,

⁷²Isto, 254. stranica

budala, ne htjedoh. Poželio lepinja s kajmakom iz Osmanove pekare. Poželio da projašem babinog đogata kroz čaršiju. Poželio... i došao, i šta? Eto, pogledajte - šta? Govorim, a trideset godina sam mrtav. Mičem očima, a trideset godinasam mrtav. Pijem da Beč i mladost zaboravim. ...Ne ostaj!... Bježi!... Bježi kud znaš.

Tale (podrugljiv, trezniji, vedriji) Bože, mi komunisti sagradićemo od svih naših kasaba gradove ljepše od svih Bečeva...

Begovica: Kakvi su partizani, djevere, sagradiće.

Eminbeg: Snaho! Ti se ne razumiješ u politiku! Partizani bi bili sitna hajdučija, koja ni nos na drum nesmije pomoliti... da nisu velike sile pripomogle... Engleska, Amerika... (osvrne se bojažljivo) Ne vuci me za jezik, tako ti boga! Možda neko njihov prisluškuje. Pa sutra u OZNU!

Tale: Ne brini, Beže, ja sam njihov

Eminbeg: Bježi! Bježi kud znaš! Snaho, nareži nam malo hrena uz ovo meso, nešto sam nabez'o...⁷³

Ova serija ima izrazito komične elemente, a Tale je u principu protagonist svih komičnih situacija. Kod Tala počinju da dolaze muškarci, žene, djeca iz varoši i okolnih sela sa stvarnim i umišljenim bolestima tražeći lijek od Tala. Jedan od najbučnijih likova u ovoj sceni je Krivovrati, kojeg Tale nemoćan i pomalo bijesan uvodi u kuću i pita za bolest. Krivovrati osam godina ima kriv vrat zbog toga što ga je rođeni brat udario. Tale otkriva i teže bolesti, ali Krivovrati insistira na liječenju ove od brata izazvane boljke.

Tale mu u svom već poznatom ironičnom stilu odgovara da ga neko mora "zviznuti" s druge strane. Ujedno Krivovratom daje savjet da svrati u Kahvu, popije malo rakije pa da ode u općinu, jer vlast ispravlja ukrivljeno. Kroz ovu scenu Sušić nam zapravo prikazuje Tala kao čovjeka koji se bori sa samim sobom kroz ironiju i satiru. Naime, na svom ličnom iskustvu Tale je otkrio kako vlast ispravlja krivo postavljene stvari. Upravo iz tih razloga on Krivovratog upućuje prvo u Kahvu, a potom u općinu. Prvo, da se opusti, da se okuraži, a potom da ide da ga država ošamari. Ovdje Sušić satiru kao kritiku društvenih odnosa tretira preko tjelesne karnevalske komike.

Tale: Pa dobro, šta je?

Krivovrati: Pa zar ne vidiš šta je?

⁷³Isto, 261. stranica

Tale: Od čega ti je?

Krivovrati sasvim mirno sjedne za sto i mota cigaretu.

Krivovrati: Od čega? He! Oždi mene moj rođeni brat, oždi me džaba džabten na božjoj pravdi, šakom...

Tale: Kad?

Krivovrati: Paa ... Ima jedno osam godina. I, dobar si čovječe, kako me oždi, nako glava ukrivo ostade...

Tale, iako razdražen ovim seljačkim otezanjem, prođe mu iza leđa, pipka šiju.

Krivovrati: Ehe, tu, tuđi mi se poremetilo ...

Tale: Ali, šta ti je ovo po glavi, ispod kože? Pa ovo su meci.

Krivovrati: Kuršumi. Znaš, povali mene Rajko Čelonja da me zakolje ... Onda ... neko mu došan'e. On uze pištolj, pomalehan, veli, da proba. Puca četiri puta meni u glavu, dobolje me dobro, ali ne probi. Baci on pištoljčić, a meni veli - Turčine, idi kući, od mene ti prosto bilo! Ti, Tale, nepipaj Rajkove kuršume, već vidi to što me rođeni brat osakati.

Tale:

Slušaj! Ima lijek. Nađi nekog da te zvizne dobro s druge strane. Možda ispravi!

Krivovrati: Ma tako ti boga?!

Tale: Samo tako! Ne, ne plaćaj dok se ne izliječiš.

Krivovrati:Koga da nađem da mi ispravi...?

Tale: Svrni u Kahvu, popij jednu... Pa onda u opštinu ...! Vlast ispravlja ukrivljeno.⁷⁴

Bajro, kao Inspektorov posilni rastjeruje bolesnike iz avlije i zabranjuje svako javno okupljanje:

Bajro: Drugovi i drugarice! Znete li vi da je zabranjeno svako okupljanje koje nije dozvoljeno? A zašto ovo okupljanje nije dozvoljeno? Zato jerbo ovaj isti dotični drug Tale nema od vlasti odobreno odobrenje za liječenje naših slavni narodnih masa. Zašto se, drugovi i drugarice, s tim vašim bolešćurama ne strpite dok naša narodna vlast ne sagradi ljepšu budućnost? I u toj ljepšoj budućnosti raznorazne špitalje i druge slične stvari! Zar ne

⁷⁴Isto, stranica 274.

vjerujete našoj narodnoj vlasti? Ili...Tamo... Ti, ne jauči dok ja držim politički govor.⁷⁵

U petoj epizodi serije *Tale*, glavna Talova karakterna osobina jeste humanost i spremnost da pomogne drugima, ali se ovdje naznačuje i napetost u Talovom liku, preko pitanja o odlasku iz čaršije ili ostanka u njoj. Ova osobina, kao i ovisnost Talove egzistencijalne situacije od čaršije, podcrtava se i činjenicom da na kraju ove epizode, nakon što je istukao Bajru, Inspektor izdejstvuje Talovo hapšenje.

Šesta epizoda

Čaršija se komeša i Tetka se bori za Talovu slobodu uz prijetnje organizacijom mitinga. Istovremeno, Tale kroz rešetke zatvora gleda čaršiju... I Bajrina supruga Zejna traži od Bajre da se zauzme u oslobađanju Tala iz zatvora.

Krivovrati: Kakva je ovo država?

Bajro: Šta reče?

Krivovrati: Otkako je svijeta i vijeka, država je šamarala. Meni Tale veli da nadem nekog ko će me s ove strane ... da mi ispravi, veli, to vlast najbolje ... a vidiš, neće niko. Što vi mislite?

Bajro: Kažeš - Tale?

Krivovrati: Liječi, a pare ne išće.⁷⁶

Begovica traži od Eminbega da ispita zašto je Tale uhapšen, na što Eminbeg odgovara:

Eminbeg: Snaho moja lijepa, kad antikomunisti hapse komuniste, to je prirodno kao sjetva. Kad komunisti, hapse antikomuniste, i to je prirodno kao žetva. Kad se komunisti među se hapse, to ili je greška neke njihove budale, ili je krivac htio više vlasti nego što mu sleduje.⁷⁷

Hrsuz i ostali zatvorenici s nevjericom prihvataju činjenicu da je Tale priveden kao i oni.

⁷⁵Isto, 282. stranica

⁷⁶Isto, 280. stranica

⁷⁷Isto, 290. stranica

Hrsuz: Ali, molim vas, pa to mora da je nesporazum režima sa samim sobom.⁷⁸

Tetka i Invalid u hodniku Foruma čekaju na prijem povodom rješavanja Talovog hapšenja. Istovremeno Talu ponovo dolaze slike oca i novo upozorenje. Otac Tala upozorava da je život česma suza i svirala jauka, te ga savjetuje da ga bol ne učini zlim. Upozorava da će ga još više boljeti. Kroz ovaj očev monolog možemo da vidimo pravu i istinsku ljubav. Naime, otac Tala moli da ostane čovjek i da zbog nečovječnog postupanja prema njemu on ne postane zao.

Tale sjedi sam za stolom. Lice skriveno u šake. Ostali zatvorenici zaspali, osim Krivovratog, koji se kratko pomoli Allahu, s rukama podignutim gore, pređe dlanovima preko lica i legne između pospalih. Hrsuz zaspao u nimalo »europskoj« pozici, s rukama među nogama. Zdravo hrkanje Đerzeleza.

Tale skine ruke s lica, svirka njemačkog orkestra na čaršiji ga privuče prozoru.

Kroz rešetke Tale vidi čaršiju, pred konačistem njemački orkestar na podijumu, dva-tri para u laganom plesu, prazne stolove. Lampe u tri boje i čudan ton muzike na razglasu, izmaglica koja se vuče čaršijom, sve to u Talovoj glavi djeluje kao snoviđenje. Čaršijom, prema prozoru obasjan okruglim snopom svjetla, ide njegov Otac, u bijelom, dobrotivog osmijeha. Otac podiže prst.

Otac: Sine Tale, magare moje drago, život je česma suza i svirala jauka. Nemoj da te bol učini zlim. Boljeće te još više!⁷⁹

Dramaturški, serija se organizira oko uspona i pada Talovog, što je povezano sa slikom koju o njemu imaju predstavnici vlasti. Kao da smo već od početka serije i navikli da Talovi dijagrami uspona i padova idu bez njegove kontrole. Ovdje se preko radnji drugih likova pokazuje u kojoj mjeri je lik Tala različito vrednovan u očima običnog svijeta i u očima predstavnika zvanične ideologije. Tetka od Foruma zahtijeva da se Tale pusti iz zatvora; Tetka i Zejna od Bajre traže Talovo oslobađanje; Begovica ucjenjuje Inspektora prijavom OZNA-i za organizovanje teferiča jeruzalemskom muftiji El- Huseiniju ako Tala ne izbavi iz zatvora; Keka donosi večeru u zatvor. Pošto je zatvor „otvorenog tipa“ (pokvarena brava), Hrsuz ide u „nabavku“ vina. Tale i ostali zatvorenici organizuju „zabavu“ uz piće i hranu što je

⁷⁸Isto, 302. stranica

⁷⁹Isto, 307. stranica

neuobičajeno za normalne zatvorske uslove. Tale počinje pjevati: „da je meni leći umrijeti, smrti ne vidjeti, da ja vidim ko će me žaliti.“⁸⁰

Sušić ovdje oslikava apsurdnu situaciju u zatvoru, uvodi komiku kojom želi olakšati situaciju u kojoj se našao Tale. Zabavu prekida ulazak povrijeđenog vodnika, čije rane Tale dezinficira rakijom, te mu dijagnosticira frakturu triju rebara. Nakon postavljanja dijagnoze Tale predlaže da ga prenesu u njegovu kuću zbog lijekova koje on tamo ima. Tetka je u međuvremenu došla do sekretara i saopštila mu da je Tale zatvoren. Sekretar i članovi Foruma odlaze u stanicu, a potom u Talovu kuću. Oni u avliji zatiču prizor u kojem zatvorenici nose ranjenog milicionera.

Milicioner: Pošto je drug Vodnik sređen, prenijet ćemo ga privremeno u stanicu. Sutra u grad, u bolnicu, na daljnji postupak. Zatvorenici će nazad u zatvor.

Sekretar: Dobro. Reći ćeš potporučniku da sam ja zadržao Tala kod kuće.

Milicioner: Razumijem! (Zatvorenicima: Polazak! Zatvorenici odnose Vodnika.

Tale: A ja?⁸¹

Nakon puštanja iz zatvora Tale ponovno dobije čast da postane upravnik bolnice. Naime, na Forumu je bila pometnja zbog Talovog ponovnog hapšenja, te je odlučeno da mu se da neki zadatak kako bi ubuduće bili izbjegnuti incidenti. S druge strane, Tale prvo reaguje negativno te odbija da primi dužnost zbog toga što smatra da s njim “mlate” kako hoće. Tale naglašava da je u Partiju ušao u inat sili i svemu što ga je okruživalo te naglašava da je on jednostavno on i da ostaje da bude to što jeste i kao komunist.

Sekretar: Odlučili smo da gradiš Bolnicu... Da rukovodiš njome.

Tale: (osvijetli petrolejkom lice Drugarice) Ja?

Drugarica: Sutra da se javiš. Dužnost da primiš!

I Član: A ne da kao Komunist pišeš hodžinske zapise.

II Član: Upravnik da budeš!

Invalid: Borce i narodne mase da liječiš.

Sekretar: Pisali smo ministru i komandi da nam gdje bilo nađu ljekara ... Šta je, što se čudiš?

⁸⁰Isto, 317. stranica

⁸¹Isto, 323. stranica

Tale je za to vrijeme svojom petrolejkom osvijetlio sva lica. Žućkasta svijetlost titrala je na svim licima, a stalno osvjetljavala njegovo. Ponovo se vratio pred Sekretara bečeći oči

Tale: Neću.

Drugarica: Šta reče?

Tale: Neću! Neću. Nisam ja istresena slamarica, pa da mlatite s njom kako hoćete. Sad pohvala, sad presuda na smrt, sad u zatvor, sad direktor. Ja sam u Partiju ušao za inat sili, za inat svemu, bogu dragom uprkos. Sebi samom za inat! Ja sam - ja! To ostajem. Kao komunist.⁸²

U narednoj sceni vidimo da se Keka već odomaćila u Talovom domu te da Tale i dalje nastavlja liječenje kod kuće. Hrsuz nakon izlazska iz zatvora svraća do Tala, jer mu treba novca. Tale, kao dobar čovjek i prijatelj, kakav se pokazao u više navrata, Hrsuzu daje novac dok Keka negoduje i napada ga što "Hrsuz tuca žicu, dok narodne mase grade". Hrsuz ubjeđuje Keku da on nije narodna masa i da je on individua.

Hrsuz: Gospodin Potporučnik zvani »Marš kući« rekao mi je »Marš kući!« a ja navratih... znaš... pošto bankarski sistem Europe još nije proradio...

Keka (Talu) Hoćemo li pšenicu u kuću? U međuvremenu Tale daje dvije novčanice Hrsuzu. Keka reaguje srdito.

Keka (Hrsuzu): Još tucaš žicu? Sram te bilo! Dok narodne mase grade...

Hrsuz: Ali, madmoazel, zaboga, ja nisam narodna masa. Ja sam individua...

Keka bijesno pograbi vreću, ali ne uspije sama podići. Tale namigne Hrsuzu, on spusti pijetla, pomogne Keki, pa lako unesu vreću u kuću. Tale je u međuvremenu zakopčao opasač (sa pištoljem) oko struka, uđe u kuću. U prolazu Hrsuz mu se nakloni teatralno, pođe prema kapiji, virne oko sebe da li ga ko gleda, pritrči, pograbi vezanog pijetla, strpa ga pod svoj dugi crni kaput, pođe, ali ga nakon par koraka vrati i pedagoški mu priprijeti prstom.

Hrsuz: No, no! plebejski budilniče! Posluži još koje vrijeme narodnim masama. Dok ne nabave časovnike! Adieux!

Ode dostojanstveno. Za njim pijetao kukurikne, na što Hrsuz, ne osvrćući se, mahne rukom u znak pozdrava.⁸³

U ovoj epizodi glavni lik Tale može se okarakterisati kao čovjek koji u potpunosti vlada svojim postupcima i izrazito je samokritičan. Kroz prizmu bosanskohercegovačkog gledateljstva on predstavlja "ters" čovjeka. Odličan primjer koji ide u prilog ovoj karakterizaciji lika jeste Talovo odbijanje da bude upravnik

⁸²Isto, 323.stranica

⁸³Isto, 334. stranica

bolnice neposredno nakon izlaska iz zatvora. Također, kroz scene iz zatvora pokazuje se kontinuitet osobina Budaline Tala iz epske tradicije, jer i u situaciji neslobode Sušićev Tale ostaje sklon pjesmi i „svatovskom veselju“.

Sedma epizoda

Tale od Sekretara traži ovlaštenje za rekviziciju građe te povjerenje za izgradnju bolnice. Naime, Tale ne želi da za svaku sitnicu traži odobrenja od odbornika i ministara. Nakon odobrenja Tale vodi Reakcionara, Omagu i Građanina na Kulu Eminbega. Saznavši od Hrsuza šta koji od njih ima nezakonito stečeno, zahtijeva da predmetna dobra odmah predaju za bolnicu u izgradnji.

U ovoj epizodi je naglašeno vrijeme koje prolazi. U Begovičinoj kući dominira sat i ogledalo u kojem vidimo odraz već starije žene koja prepakuje svoje ruho iz sehare u seharu. U Kahvi također dolaze neka druga vremena, Hrsuz Halilčić zajedljivo prokomentariše kako bi bilo dobro da drug Inspektor kao „mlad“ i „perspektivan“ kadar održi jedan vatreni govor. Ta prolaznost se poentira ulaskom Brice koji u Kahvi saopštava da je umro gazda Đorđo.

Reakcionar: (lagano kao misleći se) E, blago tebi gazda- Đorđo. Ti se riješi i ovih tačkica, i ge-karti, a nas ostavi da se i dalje patimo...

Hrsuz: Ništa. Gospodo. Kao intelektualacu i Europejcu, u meni odzvanja oglašavanje smrti francuskih kraljeva... Le roi mort, Vive le roi!⁸⁴

Tale šalje Potporučnika da u Kahvi obavijesti Reakcionara i Eminbega da u određeno vrijeme dođu ispred Kasarne. Pošto je Hrsuz Talu „potanko“ ispričao gdje se nalazi podosta građevinskog materijala kao i opreme za bolnicu, dobro pripremljenim manevrom Tale i Hrsuz skreću pažnju sa stvarnog doušnika na Muderisa.

Hrsuz: Teška vremena dolaze, gospodo! Moraće raditi i ko nije. Da bi bio ravnopravan sa onim ko jeste. Moraće davati i onaj ko neće. Da bi imao onaj koji nikad nije. Ja čekam samo da Europa normalizuje cirkulaciju novca.

(na vrata uzazi Potporučnik. Pozdravi. Ne obazire se na uznemirenje među gostima. Upire prstom na Eminbega i Reakcionara)

⁸⁴Isto, 339.stranica

Potporučnik: Vi i vi – također. U trinaest nula nula da ste se postrojili kod bivše kasarne! Tamo vas čeka drug Tale. Nađite Omagu! Neka pođe sa vama! Jasno!

(Potporučnik pozdravi i izađe. Zgledanje.)

Hrsuz: Građani, u jedan – čeka vas Tale. Šta možemo!?

Eminbeg: Tale!

Reakcionar: Tale!

Hejlaga: Braćo, da se halalimo...

Muderis: Sve je u Allahovoj ruci.

Reakcionar: A što tebe ne pozva?

Muderis: Allah zna...

Reakcionar: Ali otkud komunisti znaju? Nije valjda Allah prešao na njihovu stranu?

Hrsuz: Možda je postao član. Šta mi znamo!?⁸⁵

Inspektor ponovo dolazi u sukob sa Talom zato što je on dobio poziciju upravnika bolnice. Naime, Tale je uputio kritike tehničaru koji je crtao skice bolnice zbog nedostataka nacрта, te mu sugerisao da ponovno skicira bolnicu. Inspektor iskorištava ovu situaciju, te pokušava da ubijedi prisutne da Tale bez razloga teroriše nauku i građane. Ipak, Tale se vraća u igru jer Inspektoru iznosi činjenice oko opreme za ordinaciju i apoteke skrivene u njegovom podrumu. Svi bivaju zadovoljni obratom situacije, a Sekretar stavlja pred Tala novi komad hamer papira za crtanje novog plana bolnice.

Inspektor: Drugovi. Drug Tale jeste hrabar borac. Ali, stručnjak sačini plan, a drug Tale sa šest razreda gimnazije, i nikakvim građevinskim iskustvom, križa taj plan. Šta to znači? Šta je 'drug Tale? Djeco draga, zar su ogromne žrtve koje su pale za slobodu, pale samo zato, da pojedinci... samovoljno terorišu i nauku, i stručnost, i građane?

Tajac. Tehničar odobrovoljeno klima glavom, ne prestajući da pucka kroz lulicu. Sekretar pokušava sakriti smiješak. Tale se skoro nehajno okrene prema Inspektoru. Govori polako, pazeći da svakom riječju učini što veći utisak i na Inspektora i na ostale.

⁸⁵Isto, 342. stranica

Tale: Inspektore, sva oprema privatne ordinacije pokojnog doktora Goldenera, kao i apoteka njegove svastike nalaze se u tvom podrumu. Ukoliko tih jedanaest velikih sanduka, zapečaćenih Goldenerovim pečatom, ne predaš do sutra u podne, meni ... lično ..., tražiću da ti sudi prijeki sud ...

Sad sva lica zure u Inspektora. Bajro ohrabren, dolazi iz pozadine, stane pred Inspektora, s rukama na leđima, narogušen.

Bajro: Je li, a gdje je Goldenerova tašna s dukatima?

Novo zgleđanje. Zaprepaštenje. Sekretar, potpuno miran i zadovoljan ovim obrtom, pred Tala stavlja čist komad hamer-papira. Tehničar pljućne i oštrim korakom iziđe van.

Inspektor: (za sebe, tiho) Tale, Tale, i ja znam pucati...

Tale mu priđe uz samo uho i ravnodušno veli.

Tale: I promaši... je li...?

Inspektor: I opet ću pucati...⁸⁶

U Kahvi se ponovo okuplja staro društvo, a Inspektor već napola lud prijeti da će ubiti Tala. Ispred bivše kasarne je živo, žene donose jelo, omladina udarnički radi. Među prisutnima je i Eminbeg koji traži posao u administraciji u bolnici. Ispred nove bolnice dolazi do sukoba između Keke i Begovice. U međuvremenu, Kahva je doživjela radikalne promjene što se tiče namještaja, higijene i usluge. Kahva je osvježena prisustvom ženskih likova, koje nova vlast izjednačava sa muškarcima. Iz kafane Drugarica, Tetka i Zejna odlaze kod Begovice i insistiraju od nje da odustane od Tala. Bolnica je pri završetku radova, ali više instance ne mogu obezbijediti ljekara. Sjetivši se zarobljeničkih logora, Tale zove svog starog ratnog druga Vukašina od kojeg traži da mu pomogne.

Glavna karakterna osobina lika Tala koja se otkriva u sedmoj epizodi serije *Tale* jeste njegova snalažljivost i predanost poslu.

Osma epizoda

Tala sustiže ona težina na koju ga je otac upozoravao. Naime, Tale gubi svog najboljeg prijatelja i suborca Kulaša. Kulaš umire, a u štali nastaje pometnja, jer niko ne smije da kaže Talu da je Kulaš umro. Tale, pak, s vanjske strane štale sve vidi i

⁸⁶Isto, 351. stranica

čuje i svega je svjestan. On ulazi u štalu, miluje mrtvog Kulaša po glavi i prekriva ga bluzom sa odlikovanjima koju skida sa sebe. Ovo ukazuje na veliku ljubav koju je Tale imao prema Kulašu i na ogromno poštovanje koje mu ukazuje prekrivajući ga odlikovanjima.

U Talovoj štali pometnja. Vide se sa fenjerima Tetka, Bajro i Hrsuz. Tale ide preko avlije, pođe prema štali. Ovi ga iznutra ne vide, Tale zastane pred vrata. Sluša razgovor iznutra.

Tetka: ... Ko će njemu reći? Ko će sad Talu na oči?

Bajro: Jooj, onakav konj! Čitav rat izdrža s onakvom budalom. I sad u miru ...

Hrsuz: Ekskize! Mislim da je vrijeme da se razmišlja o spomeniku bosanskom konjiću. On je, poslije čovjeka, jedini živi stvor koji se ...

Ovo je Tale slušao potpuno sleđenog lica. Hrsuza je grubo odgurnuo Bajro.

Bajro (Tetki) Boga mi, ja Talu ne smijem na oči...

Bajro i Tetka stoje pored sasvim omršavjelog Kulaša, koji skutren na sijenu leži - mrtav. Sad se Tale pojavljuje na vratima, teškog koraka prilazi lešini. Spusti se na konja, pomiluje glavu Kulaša, ne zna šta da učini, a onda u neznanju skine bluzu sa odlikovanjima i pokrije Kulašapo plećima. Kleči pored njega oborene glave.

Hrsuz: (tiho) Osjećam potrebu da iskažem najdublje poštovanje ovoj ljubavi dva živa stvora ...

Pokuša da salutira, ali ga Bajro izgura iz štale.⁸⁷

Nakon smrti Kulaša Tale ga sahranjuje i postavlja tablu s natpisom "Ovdje leži Kulaš". Na Hrsuzove inicijativu Tale drži kratak govor u kome Kulašu poručuje da je lakše mrtvom konju, nego živom konjovocu. Zahvaljuje mu se na drugarstvu i poručuje da će mu dolaziti da se ispričaju. Drugim riječima, Tale je pokušao utješiti Kulaša i reći mu da njemu živom ne zavidi, jer ni on njemu ne zavidi što se riješio ovozemaljskih briga. Hrsuz ovakvo obraćanje karakterizira kao rastanak ratnih saputnika i upozorava da će žal doći poslije. Ovdje imamo na sceni karnevalsko obrtanje ljudi i životinja, kao sredstvo kojim Sušić uvodi bitnu karakteristiku lika. Naime, njegov Tale je u ratu upoznao životinjsku stranu čovjeka, tako da mu zbog toga treba heroizacija životinje.

⁸⁷Isto, 366. stranica

Na velikoj zaravni više ceste koja vodi u varoš, okupili su se oko svježe humke Tale, Siromah i Hrsuz. Ostavljaju lopate sa strane. Tale nestrpljivo podigne iz trave tablu nakovanu na parmak i po-bode je u vrh humke.

Na tabli piše: “Ovdje leži Kulaš”.

Hrsuz: Pokojnik je zaslužio riječ na rastanku.

Tale: Imaš pravo! (pogledom koncentrisanim na grob) Dragi moj Kulašu. Nas dvojica smo se nagledali mrtvih i ljudi i konja. Na hiljade. Tebi i tvom rodu - hvala. Izvini, drug, imam posla!(pođe, ali na Hrsuzov prijekoran pogled, vrati se) Izvini, kažem! Ne zavidim ti. Ali nemoj ni ti meni! Ipak je teže čovjeku, nego konju! Hajd' zdravo! Doći ću ti koji put na razgovor.

Tale nestrpljivo prođe pored Siromaha i Hrsuza. Siromah gestom pokazuje Hrsuzu da je Tale možda pobudalio.

Hrsuz: Ne, to je rastanak ratnih saputnika. Žal dođe kasnije ...⁸⁸

Tale ostaje sam na humci kod Kulaša. Okrenuo se i vidio da je u svjetlu silueta njegovog oca koji mu poručuje da čuva zdravlje, komšiju, ženu i konja. Na svojevrsan način ovo se može shvatiti kao poruka Talovog oca za budućnost. Naime, on mu na ovaj način poručuje da ubuduće bude oprezan i da čuve sebe i svoje voljene. Izrazito komična scena razgovora sa konjem komentira se izrazito patetičnom scenom razgovora s mrtvim ocem.

Tale: ... A od tekućih stvari, nemam ti bogzna šta reći. Bolnica gotova. Doktora nema. Narod čeka. Vukašin ne šalje odgovor...

Tale ućuta, tupo gleda u humku ispred sebe i natpis “Ovdje leži Kulaš”. Učini mu se da ga neko promatra. Okrene se, nekoliko metara od njega, na svjetlosti mjesečine, stoji silueta njegovog oca, sav u bijelom, drži se za uzde Kulaša.

Otac: Sine Tale, magare moje drago. Čuvaj zdravlje, komšiju, ženu i konja!⁸⁹

Nakon scena koje se bave prošlošću, slijedi scena koja tematizira budućnost jer u toj sceni vidimo da je bolnica pred otvaranjem. U kancelariji je Eminbeg obučen kao službenik i on popisuje bolnički inventar. Begovica je razočarana zbog Talovog pasivnog odnosa prema njoj i na granici skandala koketira sa Hrsuzom Halilčićem.

⁸⁸Isto, 368. stranica

⁸⁹ Isto, 382. stranica

Nove okolnosti i okruženje nisu blagonakloni prema njenoj želji da bude sa Talom. Ona poziva Hrsuza Halilčića u svoju kuću, zatim od njega traži da obezbijedi svirače i sve što je potrebno za jedno intimno sijelo.

Eminbeg: Snaho moja lijepa, otkud na Halilčiću odjeća moga brata, a tvog rahmetli muža?

Begovica: Okupan i odjeven, čistiji je od tebe. S malo para u džepu, pošteniji je i od tebe i od tebe sličnih. U uljudnom društvu, pametniji je i čovječniji od ijednog kog sam srela. Halilčiću, dušo, naspri mi još jednu.

Hrsuz: Izvolite, madam! (Eminbegu): Morat ćete se navići na revolucionarne promjene.

Eminbeg: Ja... Jesam činovnik u komunističkoj vlasti... Ali Tale – upravnik! Hrsuz... Kućni prijatelj... To... To je previše...⁹⁰

U ovoj epizodi dalje se otkriva da inspektor i dalje želi da ubije Tala zbog svojih ličnih neuspjeha u ljubavnom i poslovnom životu. Zatim, Tale, Grmeš i Eminbeg završavaju detalje oko otvaranja bolnice.

U klasičnoj i oronuloj bosanskoj kući Hrsuz se vraća nakon pijanke, odnosno dolazi na vrelo svog boemskog života. Koliko god ga je Sušić u prethodnim scenama prikazivao kao hrsuza koji pokušava kroz simpatični lopovluk da stekne koji dinar, ovdje ga totalno ogoljeva. Hrsuz priznaje sam sebi da će možda zbog svog načina života i posmatranja svega oko sebe završiti pomračenog uma. Ipak, ostaje odan svom stilu života i prepušta se čarima muzike, okružen knjigama.

Soba je oaza Hrsuzovih zabluda o Evropi i jednom drugačijem životu: stari krevet sa

baldahinom, polica sa pedesetak knjižurina, crvotočni ormar sa nešto njegove jadne odjeće i nekoliko leptir-kravata. Po skoro šupljim zidovima izlijepljene slike ili fotografije poznatih filozofa, jedna velika fotografija filmske ljepotice, a uz krevet gramofon sa velikom školjkom i nekoliko ploča. Hrsuz se nasmiješi ljepotici na zidu i nakloni se.

Hrsuz: Exisez, mademoiselle, la guerre n'est pas fini! Uzme jednu debelu knjigu, zaviri, nevoljno vrati.

Hrsuz: Pardon, her Niče, i Zaratustra bi ostao bez riječi... Uzme drugu, pogleda, sažalno veli.

Hrsuz: Mon šer Mopasan. I ja ću vjerovatno završiti... kao i vi... pomračenog uma.

⁹⁰Isto, 375. stranica

Ode do gramofona, stavi jednu ploču Tina Rosia, izvali se na krevet, patetično uživa u komičnom, drečećem glasu nekadašnje zvijezde. Marinela, restes encore dans mes bras...⁹¹

Kao komentar ovoj sceni, slijedi scena u kojoj se prilikom otvaranja bolnice Tale obraća prisutnima i nazdravlja sa čašom vode u ruci. Nastaje muk i svi zbunjeno gledaju Tala kako pije vodu umjesto nekog alkoholnog pića. Na upit zašto ne prihvataju zdravicu, Tale dobija odgovor od Sekretara kako je ovo svečan čin i da je trebalo ipak nešto da se organizuje. Tale koji je i očekivao ovaj odgovor pred svima naglašava da je Sekretar bio taj koji je skresao budžet bolnice za 20 posto, te da je to razlog zašto nema ništa na stolu. Nakon negodovanja prisutnih Sekretar javno obećava povećanje budžeta i samim tim Tale daje znak da teferič može da počne. Tetka i ostale žene iznose mezu, piće i slatkiše pred goste.

Ova ceremonija pokazuje sličnost sa karnevalom, a Tale se i u njoj razotkriva kao vragolasti ali i praktični lik. U ovoj sceni se ogleda glavna osobina Budaline Tala koju nailazimo još u epskim pjesmama. Naime, Tale na najprostiji mogući način pobjeđuje protivnika kroz igru uma. Mudri Sušićev Tale nadmudruje partiju koja je smanjila budžet bolnice prividnim ukidanjem teferiča. No, znajući da će svi prisutni negodovati te da će nadležni ipak vratiti novac odlučuje pripremiti teferič i time pokazati da je narodna mudrost daleko iznad prljave politike.

Tale: Dragi i uvaženi gosti! Otvarajući ovaj toliko stoljeća čekani objekat, želim vam da se niko odvas, do u duboku starost, ne nađe u njemu. Popijmo po čašu vode u zdravlje onih koji su ovu kuću sagradili. Živjeli!

Tale podiže svoju čašu vode i čeka da i ostali podignu.

Za stolom nastade muk, zgledanje. Sekretar, koji sjedi odmah do Tala, zbunjeno gleda u Tala, a ovaj potpuno ozbiljan čeka još neki trenutak i ispi svoju čašu naskap. Kad je popio, obrati se začuđenim gostima.

Tale: Šta je, ne prihvaćate zdravicu?

Sekretar: Druže Tale, za ovaj svečani čin, mislim, trebalo je... ipak...

Tale: Ti si skresao budžet za dvadeset odsto. Bolnica nema novaca ni za nabavku nosila kamoli... za teferič!

Među funkcionerima zgledanje, Drugarica nešto nerazumljivo psuje članove Foruma i Sekretara. Sekretar ih smiruje, došapne Talu.

⁹¹Isto, 386. stranica

Sekretar: Predložiću narodnom odboru hitnu dostavu preostalih dvadeset odsto!

Tale: Hvala!

Okrene se Naredniku, koji je cijelo vrijeme stajao sa strane i smijuljio se.

Tale: Živadine, počinji!

Narednik se isprsi i obrati se Đerzelezu, koji je kraj izlaza čekao kao zapeta puška.

Narednik: Pooočinji!

U tom trenutku iz bolnice krene kolona na čelu sa Tetkom, za njom Keka, Bolničarka, ostale bolničarke, Hrsuz i Đerzelez. Svako nosi po dvije tepsije na kojima je piće, meza, slatkiši.⁹²

Doktor konačno stiže na otvaranje bolnice i upoznaje se sa prisutnima, a Inspektor se do samog kraja serije bori protiv Tala. Njegova ambicija da bude dio vlasti i u novom režimu zapravo je pala u vodu onoga dana kada se njegov suparnik iz mladih dana vratio kao poznati junak nove vlasti. On tokom proslave zbog otvaranja bolnice dolazi s namjerom da ubije Tala. Inspektora pokušavaju da smire doktor i potporučnik, ali sedativi ne pomažu. U tom momentu dolazi Tale, što izaziva još veću i burniju reakciju Inspektora. Tale mu govori da se smiri i da ga je predložio za šefa drumske inspekcije. Dolazi do neočekivanih obrata gdje se Inspektor uljudno izvinjava prisutnima i odlazi kući da se presvuče i malo sredi. Doktor kojem je ovo prvi dan u bolnici ostaje zbunjen ovom naglom promjenom. No, Tale mu objašnjava da je ovo ustvari domaća formula za bolesno ambiciozne.

Inspektor: Ubiću ga. Upropastio me. I privatno. I politički. Pustite me da ga ubijem!

Doktor: Niks ubiti. Krieg fertig!

Potporučnik: Injeksion... kein zweck!

Doktor: Doza... sedativ... za dva konja! Pa... niks...! U sobu ulazi Tale. Kad ga Inspektor vidi, još više pobjesni.

Inspektor: On je kriv. Tebe... tebe ću ja...

Pokušava da se otme, ali ga Potporučnik drži čvrsto, a Hrsuz mu primiče ušice sjekire, pa ga ponekad i kucne malo u potiljak.

⁹²Isto, 390. stranica

Doktor: (Talu) Ich verstehe nicht...

Tale nasmiješeno posmatra podivljalog Inspektora. Polako mu priđe.

Tale: Šta ti je? Predložio sam te za okružnog šefa drumske inspekcije.

Inspektor se trgne, zbunjen, gnjev naglo splasne, pita sasvim ozbiljno, sa malom nevjericom.

Inspektor: Ozbiljno?

Tale: A ja vjerovatno odlazim... Inspektor se nasmiješi, gleda uza se, niza se.

Inspektor: Izvinite! Ja sam se malo zapustio. Idem kući da se okupam i presvučem. Oprostite!

Ljubazno se nakloni, mahne patetično rukom i iziđe. Doktor zaprepašteno gleda u Tala.

Doktor: Herr Tale... šta ti njemu, also, kasati?

Tale: Ništa naročito.

Doktor: Aber, das ist... čudo?

Tale: Magija. Hipnoza. Domaća formula za bolesno ambiciozne. ..

Doktor se krsti. Tale mu pokazuje rukom da mogu poći.⁹³

Tokom proslave Tala stižu sjećanja koja je bio potisnuo zbog smrti svog dragog Kulaša. On počinje da se pita zašto je on umro kad je bio zdrav. Pita se zašto je Kulaš umro, dok on ponovo počinje da živi. On na sav glas hvali svog preminulog suborca tvrdeći da je on junak. Svom sagovorniku, novom ljekaru Švabi, Tale pokušava da ilustrira kako se pred Kulašom nije nikad bojao i kako Kulaš nije običan konj. Doktor ga zbunjeno gleda, a Tale mu poručuje da on ne razumije jer je tupoumna Evropa. Ovdje se ideji racionalizma suprostavlja ideja junaštva. Tale se zatim budi pokraj humke svog Kulaša i poziva ga da mu dođe u san kako bi prebirali ratne uspomene i dalje ga ubjeđujući da je lakše mrtvom konju, nego živom konjovocu.

Tale: Zašto je morao umrijeti Kulaš? Sedam godina je imao. Nije bio bolestan. Ja znam. Zašto je morao umrijeti taj dio moje duše? Pitam vas ... Jeste ... A zašto moram da vičem? Ustane, tresne objema šakama po stolu, čaše i tanjiri se razletješe.

⁹³Isto, 397. stranica

Tale: Zašto je morao umrijeti Kulaš ... Kad ja opet počinjem da živim?

Doktor: Aber herr Tale ... Nur ein pferd und ...

Tale: Ti, Ahbabu jedi govna! Kulaš nije bio Lili Marlen... Ni Monika... Ni Veronika... Ni običan konj iz komore... Kulaš je bio junak. Mene je pred njim bilo stid bojati se. Verstanden?..Naravno da ne razumiješ. Ti, tupoumna ... Evropo!

Tale klone na sto. Doktor ga gleda smješkajući se, tapše ga po ramenu.

Tale se naglo budi, ležeći pored humke. Briše snene oči. Uzgrne nekoliko grumena zemlje na humci. Ustane, pođe, a onda se vrati.

Tale (kao da se pravda vjernom prijatelju) ... Kad ti kažem, nemam vremena. Lakše je mrtvom konju nego živom konjovocu. Eto, dođi mi ponekad u san! Pa ćemo prebirati ratne uspomene.

Hajd' zdravo, junačino, bez priznanja i bez odlikovanja ...

Tale pođe niz zaravan, ražalošćen, u hodu gleda prema padini s druge strane ceste kao da vidi sebe i Kulaša kako žure na neki planinski položaj, pod punom spremom, oko njih dim od eksplozija, ali oni su veseli, Tale nešto nasmijano priča Kulašu.⁹⁴

Realna scena

... i šta dalje da ti pričam, moj vjerni ratni saputniče! Ti počivaj u miru, a meni kako bude! Zahvalna otadžbina će... he! Otadžbina! (Zamišljeno, s nešto većim zastojima na tačkama) Otadžbina! Kao pjesma za rodoljubive. Kao šansa za slavaljubive. Kao izvorište humanizma. Kao zastava šovinizma. (stanke na tačkama su sve kraće) Kao žiža ideala. Kao prizemlje kala, jala i žala. Kao kolijevka. Kao legendarna žar-ptica. Ili tamnica. Ili folklorna tamburica. Otadžbina! Neko se njome kune. Neko je proklinje. Čudno! Bilo kao raso, nacionalno ili klasno pitanje ili potpitanje, kao jedinstvena nacija ili federacija ... svakoj otadžbini država kapu kroji. Tvrdi da joj na braniku stoji. Porez ubire. Obveznike broji. Nju odgaja. Sebe goji. Država - kako to opasno zvuči! Otadžbina nema otadžbine. Osim grudi poštenih ljudi. Boga mi je lakše tebi, kao konju, nego meni kao čovjeku. Čovjek! Čelovjek kak ... zvučno gorda gordo smiješna zvučalica. Čovjek po sebi. Čovjek za sebe. Čovjek u sebi. Čovjek van sebe. Kovač. Trovač. Rob. Silnik. Betoven ili pijetao budilnik. Proizvođač. Potrošač ... ač ... ač ... in ... ić. Borac. Tvorac. Ili nečiji praporac. Zemljino pile. U' kosmičko

kopile. Antibog vedra lica. Ili samoubica. Ja. Ti. On. Svuda nas ima. U svim padežima. Vot takoj... čelovjek kak lift-boj, heroj, sam ili stroj. Zvučnogorda i gordosmiješna zvučalica. Zvečalica. Pričalica. Od djeteta do starca. Od jarca do magarca. Eh, kud ću ja s otadžbinom u sebi! Kud će otadžbina s državom što se smiješi. I kostriješi. Laka ti zemlja bila

⁹⁴Isto, 401. stranica

podno ovih gora. Nažalost, čovjek se uvijek za nešto boriti mora. Nikad mira... Mira ... Mira... (Tale baci grumen zemlje na grob. Polako ode brišući suze. Sve je manji cestom, sve dalji i manji).⁹⁵

Kako kroz seriju *Tale*, tako i kroz svoje *Bilješke uz roman o Talu – Parergon*, Sušić navodi gledateljstvo i čitateljstvo da se, bez obzira na vjeru i naciju, otriježne od zanesenosti onim izdajničkim porecima koje su sile Osovine uvodile u svoju družbu. On se kroz Tala bori i protiv Hitlera lično, ali i protiv Hejlage koji je sve do kraja rata u varošanskoj Kahvi držao Pavelićevu sliku, protiv vojvode Djerovića, Alojzija Omaka. U seriji naravno nisu pošteđeni ni nositelji funkcija u novom – komunističkom sistemu. Scenario serije „vri“ od takvih primjera kao što su: Ljepotica, Inspektor, Bajro... Bez obzira na evaluaciju Tala, bez obzira na *Parergon*, ne možemo a da ne potvrdimo da su upravo ova serija i ovaj Sušićev junak doveli do kritičkog sagledavanja jednog segmenta naše historije oko kojeg se i dan danas lome koplja.

Derviš Sušić nam kroz Tala poručuje da svaki čovjek ima autonomiju volje i da je u svakom svom činu čovjek suočen sa izborom. On uz pomoć Tala, sina hećima Bećira, zapravo slika zgone i nezgone jednog klasno i nacionalno neopterećenog Bosanca u zanimljivom isječku jugoslovenske historije koji je bio preloman za daljnji razvoj ne samo socijalizma, nego i za nastanak kapitalizma i višestranačja devedesetih godina prošlog vijeka na ovim prostorima.

U seriji *Tale* radnja nije slučajno smještena u poslijeratni period (izuzev prve epizode). U tom kontekstu lik Tala biva oslobođen epskih i ideoloških vrijednosti i u takvim okolnostima autor ga predstavlja kao osnovnog nosioca radnje. Nije slučajno što se u osmoj epizodi serije *Tale*, kao glavna karakterna osobina lika naglašava da je on melanholik. Jer, Sušićev Tale je u ovoj seriji od Budaline iz epske tradicije prerastao u čovjeka sa viškom historijskog iskustva, u čovjeka koji je previše dobro upoznao ono što rat i razne ideologije koje se na ratu zasnivaju izvlače iz ljudi.

⁹⁵Isto, 408. stranica

Zaključak

Sušićev Tale, zapravo, predstavlja sublimaciju svih karakteristika junaka iz epske narodne predaje, a istovremeno zrači duhom modernog čovjeka, a zatim i komuniste smještenog između istoka i zapada. On nudi sliku čovjeka koji se bez obzira na okolinu beskompromisno bori za svoje ideale.

Tale je borac u tek oslobođenoj zemlji. Kroz osam epizoda tv-serije jasno uočavamo metamorfozu lika koji je predstavljen od heroja do nekoga ko se ne snalazi najbolje u novim poslijeratnim društvenim okolnostima. Tale nije patetično idealizirani lik borca – naprotiv. Lik kroz sve faze prolazi na satirično – sarkastičan način, koristeći kratke i jasne replike koje su prirodne i funkcionalne jer sadrže samo ono bitno. Lik Tala nosi ideju i etičku normu revolucije, kao i ogroman entuzijazam i požrtvovanje što ga u situacijama u kojima se nalazi košta gotovo i života. Tale je mnogo kompleksnija ličnost nego što to djeluje na prvi pogled. Iako ostavlja dojam odanosti i poslušnosti, u biti je bundžija koji reaguje i na svoju štetu u situacijama u kojima spoznaje nepravdu.

Ne možemo a da se ne zapitamo šta bi bilo da Sušić nije napisao *Tala* i *Parergon*. U slučaju da on nije napisao ova dva djela, Bosna i Hercegovina bi ostala uskraćena za djela koja oslikavaju historijske prilike u jednom vremenskom okviru i koja izlaze iz zone komfora poslijeratne književnosti i kreću u neku “osmu” ofanzivu, u nadi da će se izboriti za riječ, za mišljenje, za stav...

Tale ulazi u komunističku partiju iz inata i potrebe da se bori protiv svih, uključujući i samog sebe, pa i samu partiju ako je potrebno. Kod njega nema pritiska i nema žaljenja, on hrabro i polako korača kroz život s obje noge na zemlji, okružen ljudima koji ga ili vole ili ne vole. On nije pristupio Komunističkoj partiji niti partizanima iz koristoljublja, već iz potrebe da se bori za nešto više i nešto bolje.

Sušićev Tale, iako mudar lik, jednostavno nije sposoban da shvati kakvi ga ljudi okružuju i on za njih ne mari i pred njima iznosi svoje stavove. To je zapravo i najveći razlog njegovih zatvorskih “odmora” i ostalih problema na koje nailazi. No, kao pametan i mudar čovjek, on uči na svojim greškama i svaki naredni put prema ljudima u svom okruženju demonstrira stav kakav zaslužuju.

Analizom ovog višeslojnog lika u TV-seriji *Tale* došli smo do izvjesne potvrde hipoteze da je Tale s malih ekrana tipični primjer Bosanca, zarobljenog u okovima tradicije, s jedne strane, i ideologije, s druge strane.

Tale, kao moderan čovjek novih shvatanja i svjetonazora je vezan za tradiciju kroz povratak svome domu, u svoju varoš i kroz poštivanje svog rahmetli oca. On jedino ostaje bez riječi i nema povratne ironične komentare na savjete i poruke svog oca, koji mu s vremena na vrijeme “dođe u posjetu”.

S druge strane, Tale postaje i djelimični zarobljenik ideologije kroz svoje učešće u narodnooslobodilačkoj borbi. Ipak, mnogo mu je lakše da savlada novu komunističku ideologiju protiv koje se u više navrata i bezuspješno bori. Svaki put kada je išao protiv ideologije, odnosno protiv okova novog sistema završio bi kao zatvorenik. Iako više puta naglašava da je u komunističku partiju ušao iz inata i iz potrebe za borbom, on ipak djelimično prihvata tu ideologiju jer shvata da se unatoč svojim dosjetkama i marifetlucima ne uspijeva izboriti sa ovim novim komunističkim poretom.

Tale je i svojevrsna riznica narodnog humora, mudrosti i ironije, ali unatoč tim pozitivnim osobinama on prolazi golgotu i najveće muke, sa kojima se rijetko ko susreće. Tale u TV-seriji prelazi put od ratnog heroja i osuđenika na smrt, te preko narodnog ljekara i Kazanove do upravnika bolnice.

Sušić uz pomoć Tala prikazuje svoju predstavu o Bosni, uz pomoć satire pokušava da se domogne istine o posebnom načinu življenja i shvatanja života na našim prostorima. Tale je u ovom Sušićevom djelu bio i ostao stub iskrenosti, objektivnosti i staloženosti. Kroz cjelokupan serijal smo mogli primijetiti kako Tale, bez obzira na činjenicu da li mu daju čineve ili ga osuđuju na smrt, istom mirnoćom prilazi svojoj sutrašnjici. On bez obzira na okolnosti u kojima se nalazi stoji s dvije noge čvrsto na zemlji i bori se za svoje stavove i ideale. Sušić je jednostavno Tala prikazao kao šaljivdžiju, heroja i vidara želeći zapravo da prividno prikrije Tala kao mudraca i filozofa.

Sušić se uz pomoć Tala borio protiv fašista, ustaša, četnika i muslimanskih pripadnika raznih ratnih formacija. Tale se uz pomoć Sušića borio za istinu i pravdu, za napredak i bolje sutra. Ovaj junak s malih ekrana je upravo zbog svoje jednostavnosti i hrabrosti možda i najbolji prikaz antifašiste.

Bibliografija

Izvori

1. Sušić Derviš, Cvijet za čovjekoljublje, Oslobođenje, Sarajevo, 1990.
2. Sušić Derviš, Jesenji cvat, Oslobođenje, Sarajevo 1988.
3. Sušić Derviš, Parergon, Sarajevo, 1980.
4. Sušić Derviš, Televizija Sarajevo, *Tale, Epizoda 1.*, 1979.
5. Sušić Derviš, Televizija Sarajevo, *Tale, Epizoda 2.*, 1979.
6. Sušić Derviš, Televizija Sarajevo, *Tale, Epizoda 3.*, 1979.
7. Sušić Derviš, Televizija Sarajevo, *Tale, Epizoda 4.*, 1979.
8. Sušić Derviš, Televizija Sarajevo, *Tale, Epizoda 5.*, 1979.
9. Sušić Derviš, Televizija Sarajevo, *Tale, Epizoda 6.*, 1979.
10. Sušić Derviš, Televizija Sarajevo, *Tale, Epizoda 7.*, 1979.
11. Sušić Derviš, Televizija Sarajevo, *Tale, Epizoda 8.*, 1979.
12. Sušić Derviš, Uhode, Libris, 2016.
13. Sušić, Derviš, Drame, (Jesenji vrt; Veliki vezir; Posljednja ljubav Hasana Kaimije; Baja i drugovi). Oslobođenje, Sarajevo, 1988.

Internet izvori:

1. <https://www.youtube.com/watch?v=DmnKiFLSWHs&t=1272s>
2. <https://www.youtube.com/watch?v=wzk-D5Uiqmg>
3. <https://www.youtube.com/watch?v=icvKplHp2wg>
4. <https://www.youtube.com/watch?v=UWeQcbPRS0A&t=9s>
5. <https://www.youtube.com/watch?v=sVzmB11jCPw>
6. <https://www.youtube.com/watch?v=ulFUWFYwOzA>
7. https://www.youtube.com/watch?v=B_lb6sw9icY
8. https://www.youtube.com/watch?v=Op_2gu_MLys
9. <https://www.youtube.com/watch?v=oepj127YbLg>

Literatura

1. Bahtin Mihail, Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjeg veka i renesanse, Beograd 1978.
2. Bandžović Safet, Bošnjaci i antifašizam, Sarajevo, 2010.
3. Bašović Almir, „Ironija i satira kod Branka Ćopića i Derviša Sušića“; U: Renate Hansen –Kokošur/Darko Lukić/Boris Senker (ur.): Satire und Komik in der bosnisch-herzegowinischen, kroatischen, montenegrinischen und serbischen Literatur, Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2018, str. 125-142.
4. Bašović Almir, Maske dramskog subjekta, Sarajevo / Zagreb, 2015.
5. Bašović, A. „Tijelo i granica“; U: Život. Časopis za književnost i kulturu, br. 7–9, (2005), str. 60–76.
6. Buturović Đenana, Antologija bošnjačke usmene epike, Alef,
7. Durić Rašid, Epski junak Budalina Tale, U: Bošnjačka književnost u književnoj kritici, knjiga II, 1998., str. 418-430.
8. Filipović Muhamed, Bosanski duh u književnosti, šta je to?, Sv. 1, Br. 1, 2006.
9. Gojer Gradimir, Dramatičar Derviš Sušić; U: Derviš Sušić, Jesenji cvat, Oslobođenje, 1988, str. 5-15.
10. Intervju Branka Ćopića sarajevskoj reviji Svijet od 23. aprila 1971.
11. Karahasan Dževad, Dramatizirana historija (Derviš Sušić, Posljednja ljubav Hasana Kaimije, Narodno pozorište, Tuzla), U: Bošnjačka književnost u književnoj kritici, knjiga V, 1998., str. 364-367.
12. Kazaz, Enver, Od poetike žanra do poetike knjige, Nacrt geneze i modelativne strukture bošnjačkog romana, U: Novi izraz 1., Sarajevo, 1998., str. 99-123.
13. Kodrić Sanjin, Kako su Bošnjaci vidjeli muslimanski Orijent i evropski Zapad, Dobra knjiga, Sarajevo, 2018.
14. Krnjević Hatidža, Tale Ličanin - epski junak i vedri antijunak, U: Bošnjačka književnost u književnoj kritici, knjiga II, 1998., str. 403-418.
15. Kunić Mirsad, Čitanje Parryjeve zbirke, Connectum, Sarajevo, 2018.
16. Kunić Mirsad, Epski junak Budalina Tale - studija, bosniaARS, 2004.

17. Kunić Mirsad, Teme iz usmene književnosti, Tuzla 2017.
18. Maglajlić Munib, Jedan davnašnji zapis o Budalini Tali, U: Bošnjačka književnost u književnoj kritici, knjiga II, 1998., str. 430-435.
19. Memić Amra, Dramski opus Derviša Sušića (između ideologije i estetike; od kanonskog, preko politradijskog do postkanonskog kulturalnomemorijskog makromodela), U: Pismo 11, Časopis za lingvističke i književne studije, Sarajevo, 2013., str. 152-170.
20. Memić Amra, Posljednja ljubav Hasana Kaimije je Bosna, Islamski pedagoški fakultet u Bihaću, U: Didaktički putokazi br.71, Časopis za nastavnu teoriju i praksu, Pedagoški zavod i Pedagoški fakultet u Zenici, Zenica, 2015., str. 43-55.
21. Pirić Alija, Arheologija teksta (eseji, studije, prikazi, kritika), Sarajevo 2010. Sarajevo 1997.